

CHRISTIAN DEN FJERDES

TUGT- OG BØRNEHUS.

1605—1649.

Det er i Danmark som i det øvrige Europa tiggeriet og usædeligheden, der give anledning til oprettelsen af tvangsarbejdshusene, de såkaldte tugthuse. De ældste af disse grundedes i London 1552 og i Amsterdam 1595¹⁾. Christian d. fjerde var således ikke bagud for sin tid, da han omkring 1600 oprettede *Tugthuset* i København. Grunden hertil var dog vistnok ikke alene tidens almindelig tendens til på samme tid at tvinge løsgængerer til at arbejde og at fremhjelpe en indenlandsk industri, men ganske vist i alle tilfælde tillige de særegne forhold, som overgangen fra catholicismen til protestantismen havde frembragt på det sociale område i Danmark. Samsundet førte, som det vil fremgå af det følgende, en igennem en lang årrække fortsat kamp mod tiggere og løsgængere, en kamp, som, på grund af dens besværlighed, i en hård tid som Christian den fjerdes måtte føre til strenge forholdsregler, så at løsgængere endog kunde hensættes til arbejde i jern (frd. 16 Novbr. 1619).

Som i alle katholske lande havde også i Danmark under catholicismen følelsen af forpligtelsen til at vise godgørenhed og give almisse været meget levende og udviklet. Også ad

¹⁾ Joh. Hagstrømer. Om frihøtsstraffen, s. 5. Upsala, 1875.

den vej vandt man sig midler til at slippe lettere igennem skærsilden. Kirken stillede jo selv fordringer på bidrag og almisse til sine klostre, munke og pilegrimme. Selv ejede den store midler, hvormed den var istand til at gøre godt, og den gjorde det også. Derigennem var almissen bleven ikke blot en barmhjertighedsgerning, men tillige tidens naturlige form for hjælpen til de fattige. At dette hos mange måtte avle utilbøjelighed til alvorligt arbejde og lyst til lediggang, er naturligt. Reformationen måtte nødvendigvis medføre en forandring i disse forhold, og navnlig måtte den bringe tiggeriets omfang for dagen. Thi tiggerhåndværket kunde ikke således skifte om med den ny religion. Tværtimod, tiggeren kom i forlegenhed. Hans håndværk blev byrdefuldt for samfundet. Det blev nødvendigt for dette at skride ind.

En ordning af fattigvæsenet, som den katholske tid ikke havde kendt som sådant, blev den første nødvendige følge af reformationen på dette område. Derved fik man 3 kategorier af fattige, af hvilke tiggerne var den ene. Disse delte man igen i to slags, de lovlige, som hørte hjemme i vedkommende kommune og på grund af sygdom eller alderdom vare udygtige til at arbejde eller vare forarmede. Disse havde øvrighedens tilladelse til at tigge, hvilket betegnedes ved et tegn, som de bar på brystet. Endnu i frd. 7 April 1619 (Chr. 4 Rec. 2—3—8) hedder det: De børn, som til handtværk ere satte, skulle gives tegn såvelsom skolebørnene og andre fattige, på det enhver kan vide, hvad for folk han sin almisse meddeler. De ulovlige, som hørte hjemme i fremmede kommuner, og de karske og føre skulde henvises til arbejde eller forvises af staden. I løbet af 50 år forordnes der atter og atter tvangsmidler mod tiggere og løsgængere¹⁾, indtil en almindelig forordning udkom 7 Debr. 1587²⁾ (1588) om: hvorledes herefter

---

¹⁾ Se dog Kold. Rec. Art. 62.

²⁾ Se O. Nielsen. Kbh. 1536—1660. 4. 2, noten.

holdes skal med betlere og stoddere overalt i Danmarks Rige. Denne bestemte, at hvis nogen fremmed stodder og trygler fandtes i staden efter den dag, da de vare påmindede fra prækestolen og bytinget om at drage bort, og især om de vare så stærke, at de kunde fortjene deres føde, skulde de stryges til kagen og udvises af byen. Denne forordning, som iøvrigt fremdeles bevarede det lovlige tiggeri, var gældende hovedregel for sagen i lang tid og indskærpedes gentagende med pålæg til øvrigheden om at iagttage dens overholdelse. Dens opgave at indskrænke eller afskaffe det udbredte tiggeri og løsgængeri nåedes dog ikke. Imidlertid var man kommen ind på forholdsregler af anden art, som snart fik betydning ved deres anvendelse på tiggere og løsgængere.

Omkring året 1600 havde Christian d. fjerde oprettet et tugthus med et dobbelt formål: at være en tvangsarbejdsanstalt for løsgængere og tillige at fremme håndværk og industri. Meningen var således at anvende de kræfter, som ellers gik ubenyttede i samfundet, på en nyttig måde. Dette tugthus¹⁾ lå oprindelig i Farvergade, hvor en del af det nuværende Vartov Hospital ligger, og hvor et kongeligt farveri et halvt hundrede år tidligere var anlagt; derefter fik gaden navn. I 1589, da farveriet var ved at gå istå, købtes ejendommen af den berømte astronom TYGE BRAHE, som derfra foretog sine iagttagelser. Efterat han havde forladt sit fædreland, søgte han at sælge gården, men dette var endnu ikke sket 1604. Derimod må ejendommen kort tid efter været gået over til kongen. En kongelig befaling af 7 Oktbr. 1605²⁾ til Statholder BREIDE RANTZAU udtaler nemlig, for at „den trygleri og betleri, som her i riget og synderlig her udi vor købstad København mere end på andre steder er udi svang“, kan blive afskaffet, „da have Vi nådigst til dets behov ladet opbygge og ordinere et tugthus her sammesteds, hvor sådanne løsgængere skulle

¹⁾ O. Nielsen. Kbn. 1536—1660. 3. 361 flg.

²⁾ Kbhs. Diplom. V. 4—5.

henordnes og indtages og siden tilholdes at lære et håndværk, hvormed de deres brød og ophold kunde fortjene“. Statholderen skulde derfor lade optage så mange mands- og kvindepersoner, som han kunde overkomme, *både i København og andensteds*, og indsætte dem i tugthuset. Desuden findes „*Tugthuset udi Farvergade*“ omtalt som bestående i det første regnskab for „*Helligest Tugthus*“, hvilket begynder den 21 Juni 1606. Sandsynligt er det derfor, at Tugthuset i Farvergade er indrettet 1605.

Som følge af, at grunden i Farvergade snart „ *fandtes både for liden og til den brug der ikke bekvem*“, fik kongen ved mageskifte med Københavns magistrat i 1606 en grund i Helligestes Stræde, hvortil en del af det gamle tugthus flyttedes, og denne anstalt fik navn af „*Helligest Tugthus*“. Da heller ikke dette tilfredsstillede fordringerne til plads og arbejde, fik kongen 30 Novbr. 1607 skøde på alle Helligånds Hospitals bygninger. Anstalten kom herefter til at omfatte alle bygninger mellem Helligånds kirke og Gråbrødretorv, og dens officielle navn var fra nu af til 1619 „*Tugthuset*“. Dog nævnes i regnskaberne over rentekammerets udgifter indtil det nævnte år jevnligt „*Helligest Tugthus*“ i modsætning til kvindfolkernes, selv efterat de ere samlede på samme sted.

Ved udvidelsen ophævedes dog endnu ikke Tugthuset i Farvergade eller som det i regnskabet for 1608—9 kaldes „*Kvindfolkernes Tugthus*“. I fortegnelsen over inventariet i *Tugthuset* for 1608 findes vel omtalt „*kvindernes kammer*“; men da deri nævnes kun 1 sengested, kan der alene være tale om tjenestegørende. I rentekammerets regnskab for 1608—9 for kvindfolkernes tugthus anføres 19 September 1608, at en pige er død „*udi farveriet*“ ligesom ved flere udgifter findes anført „*til behov udi farveriet*“. Dette er dog det sidste sted, hvor denne betegnelse benyttes ved kvindfolkernes regnskab. Dette tugthus findes endnu omtalt som bestående i regnskabet 1609—10 i samme forbindelse som i de foregående arbejdsregnskaber, idet *Tugthuset* mod-

tager garn derfra og leverer lærred dertil. Endvidere omtales i sidstnævnte regnskab Kirsten Jensdatter som forstanderske for kvindfolkenes tugthus, medens samtidig fogden i *Tugthuset* nævnes særskilt. Derimod er der efter regnskabet for 1610—11 foregået en forandring. Regnskabet, som er affattet af fogden for *Tugthuset* i samme form som de tidligere, indeholder angivelse af udgifter såvel til drengenes tugthus som til kvindfolkenes tugthus. Dette sidste kommer således første gang med i regnskabet som en del af *Tugthuset*. Ligeledes navngives samme sted 60 kvinder, som er tildelt beklædning. I de foregående regnskaber tales kun om drenge eller personer i flæng; men selv disse kunde kun vare af mandkønnet, da beklædnings-sagerne, som tildeltes dem, vare skjorter, buxer og trøjer. Imellem 30 April 1610 og 30 April 1611, som er regnskabs-året, må således øjensynligt det tidspunkt falde, da kvindfolkenes tugthus er flyttet fra Farvergade til *Tugthuset*, og i 1612 omtales det som beliggende i urtehaven. Forbindelsen med farveriet i Farvergaden ophørte imidlertid ikke med denne bortflytning af kvindfolkene derfra, skønt et farveri omtales i *Tugthuset* 1618. For flytningen af kvindfolkenes tugthus på den anførte tid taler også, at i rentekammerets regnskaber indtil 1611 er det kældersvenden i dette tugthus, som modtager pengene til kvindfolkenes tugthus efter anvisning af fogden på Københavns slot, medens det efter den tid er fogden i *Tugthuset*, som anviser og kvitterer for begge tugthuse. I de nævnte regnskaber indtil 1619 omtales de nemlig som to anstalter.

Med kvindfolkenes flytning til *Tugthuset* synes dettes udvidelse i den første periode til 1619 at være kulmineret og for en del også den industrielle udvikling. Dette fremgår af de regnskaber og fortegnelser over inventariet, som findes for denne anstalt fra 1606 til 13 Novbr. 1618. Regnskaberne, som væsenligst ere fabriksregnskaber, ere meget lidet oplysende udenfor det industrielle område, og selv på dette give de kun sparsomme meddelelser, men i forening med

de nævnte inventarielister og rentekammerets regnskaber over udgifterne til Tugthuset bidrage de dog til at danne et begrænset billede af den hele anstalt, dens udvikling og virksomhed. Ved det første regnskab, som begynder 21 Juni 1606 og går til 30 April 1607, findes en fortegnelse over det inventar, som Søren Hansen, „fordum foged“ i Helligest Tugthus, 28 Juni 1606 afleverede til eftermanden Frands Boyesen. I denne fortegnelse nævnes borgerstuen, to væveres kamre, perlestikkerens kammer, skrivestuen, kokkens kammer, køkkenet, drengenes sengekammer og omgangene. Dette var altså de få rum, som benyttedes til anstalten fra begyndelsen, da den kun omfattede, med det højeste tal, 44 drenge.

I 1607 fik, som foran anført, kongen skøde på hele Helligånds Hospital, og denne udvidelse viser sig også snart i inventariefortegnelserne ligesom også deri, at drengenes antal bliver omtrent 100. Fortegnelsen for 1607—8 nævner således foruden de foran anførte rum possementmagerens og tripmagerens kamre og spisekælderen. Det følgende år føjer hertil uldberederens, wandmagerens (tøjmagerens), skradderens, tapetmagerens og kvindernes kammer samt badstuen, og i det næste år (1609—10) nævnes drejerens og simlebagerens, foruden flere wandmageres og tapetmageres kamre. Alle disse kamre, som benævnes med den pågældende håndværkers navn, vare efter det i dem opførte inventar utvivlsomt arbejdsstuer. Den sidste fortegnelse af 13 Novbr. 1618, inden Tugthuset midlertidig lukkedes, omtaler 35 rum. Iblandt disse findes, som ikke omtalte før, skomagerens kammer, drengenes kammer ved køkkenet, kvindfolkenes kamre, forstanderkvindens stue, Jacob Krops og Johan Knytters*) kamre, kirken, fruerstuen, gamle bryggers, 2 kamre i farveriet og ialt 11 wandmageres kamre. Denne

---

*) I Chr. 4. Breve (ved Molbech) I, 54 nævnes i brev af 12 Jan. 1618 en soldat, Johan Segeberrig, som kan knytte og binde, „han skal anvises i Tugthuset sammesteds (Kbh.) at lære nogle drenge og kvindfolk at binde garn, hvorfor er lovet ham 24 dl.“

sidste fortegnelse viser vistnok ikke såmeget nogen betydelig udvidet benyttelse af bygningerne efter 1610 (thi disses indretning er åbenbart undergået forandringer i årenes løb), som den godtgør anstaltens benyttelse ved slutningen af det første afsnit i dens virksomhed. Desuden antyder den ved opnævningen af kamrene for håndværkerne, hvorledes og i hvilken retning industrien har udviklet sig, og særlig dette sidste. Derimod er den intet vidnesbyrd om anstaltens stærkere belæg. Dette var nemlig den gang ikke større end i 1610.

Hvad nu Tugthusets befolkning angår, er det foran anført, at kongen 1605 befalede statholderen at lade optage i København og andensteds løsgængere, mands- og kvindepersoner, og indsætte dem i tugthuset. Denne befaling gentoges 26 Juni 1609, idet kongen pålagde 36 lensmænd i Jylland, Fyn og Skåne snarest muligt at forskikke til København så mange føre og stærke „kompaner og ørkesløse folk“, som de kunde overkomme såvel i købstæderne som på landsbyerne, da han var til sinds at ville lade bruge dennem udi Tugthuset udi København*). Det var således lediggængere, løse kvindfolk og børn, som løb om og tiggøde, der skulde danne Tugthusets befolkning. Om denne give de omhandlede regnskaber kun oplysning, forsåvidt som der er tale om udlevering af beklædningsager. Således findes intet tal på kvindfolkene førend i regnskabet 1610—11, da disses tugthus er flyttet til Tugthuset, som foran nævnt.

I Juli 1606 gives buxer og skjorter til 34 drenge, i Oktbr. og Novbr. s. å. trøjer og buxer, sko og strømper til 44 drenge. På den tid må altså dette have været tallet på de indsatte. I April 1607 bevilger Statholderen skjorter til 51 drenge og i Decbr. s. å. trøjer og buxer til 70 drenge „her udi Tugthuset“ ligesom 99 par sko og 106 par uldstrømper til *drengene*. Andensteds i samme regnskab nævnes det samme antal *personer udi Tugthuset*.

---

*) Dyrlund. Tatere og natmandsfolk i Danmark. 41.

Tallet er således steget til over det dobbelte imod det foregående år, men her må da atter erindres, at Tugthusets område er betydelig forøget ved det førnævnte skøde af 1607. I August 1608 anføres 92 *personer*, i Oktbr. s. å. 89 og i Decbr. s. å. 92 *dreng*e. I regnskabet for 1609—10 er opført 99 par sko og strømper til 99 *personer*. I virkeligheden synes således befalingen, som før nævntes, af 1609 ikke at have øvet nogen indflydelse på tilgangen, da tallet er omtrent det samme i 1608, og i det følgende år 1610—11 navngives 70 *dreng*e og 60 kvinder, som meddeltes beklædning. Da dette års regnskab er det første for *Tugthuset*, hvori kvindfolkene findes opførte, som følge af at de ere flyttede herhid, må tallet for drengenes vedkommende være gået ned, eftersom de foran nævnte tal for de foregående år kun angik drengene og vare større. I 1611—12 opføres 48 *dreng*e og 42 kvindfolk, og tallene falde yderligere i 1612—13 til 23 *dreng*e og 16 kvindfolk. I de følgende regnskaber til 1617 findes ingen oplysninger om tallet af de indsatte; men i Januar 1618 nævnes 57 *dreng*e og 43 kvindfolk. For 1618—19 findes intet regnskab for Tugthuset.

Som det ses af det oven anførte ere i nogle af regnskaberne før 1610 *dreng*e og *personer* nævnte i flæng. Efter 1610 anføres *dreng*e i modsætning til *kvindfolk*. Da det efter de foran angivne befalinger var hensigten også at indsatte voxne mandfolk i Tugthuset, har Dr. O. NIELSEN i sin beskrivelse af København 1536—1660 ment, at *dreng*e også måtte betegne voxne mandfolk. At der i regnskaberne omtales *syge børn* modsiger ikke denne mening, og den bestyrkes ved, at der i Oktbr. og Novbr. 1610 ligesom også i et par senere regnskaber opføres rhinskvin til *drengene*, som skulde modtage sakramentet. Desuden anføres i regnskabet fra 3 Juni 1617 til 13 Novbr. 1618 lærred til skjorter og særke til *dreng*e og kvindfolk, og iblandt disse sidste omtales *de små piger*. Ligeledes anføres i Januar 1618 vadmel til skjorter til de *største* kvindfolk og på samme

sted klæder til de *små drenge* og til drengene i almindelighed. Hertil kan endnu føjes, at i rentekammerets regnskab for 1611—12 findes 21 April 1612 anført 2 soldater, som ere døde i Tugthuset, og ligeledes 24 Juni 1612 i regnskab 1612—13 findes anført 1 svensk soldat som død sammesteds.

Efter de foran meddelte tal for de i Tugthuset indsatte personer i de forskellige år kan man vistnok anse 100 for normaltallet. Sammenligner man dette med de ligeledes foran opgivne rum, som formentlig benyttedes til dagophold ved arbejdet, og disses tal må blive c. 25, synes der ingen grund at være til at anse anstalten for overfyldt med det nævnte normaltal på befolkningen. Dette samme gælder derimod næppe om opholdet for natten. I inventariefortegnelsen for 1618 omtales kun drengenes sengekammer og kvindfolkenes sengekammer, altså et for hvert køn. Størrelsen af disse kamre findes ikke oplyst, men derimod gives af og til nogle oplysninger om sengetøjet. Således hedder det i det første regnskab for 1606—7: „Har annammit som er gjort og inventarium dermed forbedrit thette år“ 19 sengeklæder, 19 sengedyner, 19 underdyner, 8 dobbelte sengeklæder, 8 underdyner og 8 hoveddyner. Dette inventar synes at være forøget i 1608—9 med 10 sengeklæder. Tages hensyn til, at deri vistnok er medregnet sengetøj til håndværksmestrene, og til at anstalten på den tid husede omtrent 100 personer, kan nattelejet kun blive meget indskrænket. Ved afleveringen 16 April 1613 omtales 34 vadmels sengeklæder i kvindfolkenes sengekammer. Dette giver imidlertid ingen bestemmelse for nattelejet. Men i opgørelsen af inventariet 13 Novbr. 1618 anføres i kvindfolkenes sengekammer 24 sengesteder vel forsynede med sengeklæder, og i drengenes 25 sengesteder, langt ringere forsynede end kvindfolkenes. I Januar s. å. fandtes i anstalten 57 drenge og 43 kvindfolk, fordeles disse på sengestederne, får man 2 à 3 drenge i hver seng og tilnærmelsesvis 2 kvindfolk i hver. Iøvrigt omtales samme sted i kirken 136 dyner med

fjer tilligemed en del vår til dyner. Disse have næppe været til anstaltens brug men vel snarere til kongens behov.

Denne sammenstuvning af de indsatte for natten har vistnok, ved siden af disse personers formodede mangel på renlighed og derfor muligt medbragte sygelighed i visse retninger, bidraget en del til den ugunstige sundhedstilstand, som synes at have hersket i anstalten bestandigt. I alle regnskaberne findes smør jevnligt opført til at smøre drengenes hoveder med, formodenlig som et middel mod udslæt som følge af urenlighed. Ligeledes omtales altid *syge børn*, uden at dog nogen særlig sygdom anføres. Kun i Marts 1609 nævnes syge drenge, som have *blodsot*. Det er fra denne tid, at der i flere regnskaber er opført, at rhinskvin er leveret til de syge børn. Overhovedet synes en større eller i hvert tilfælde alvorligere sygelighed at være optrådt fra den tid i Tugthuset. Der tales således om de syge børn i kvindfolkenes tugthus før den tid, dette er flyttet fra Farvergade, som om nogle syge kunde have været overlagte dertil. Ved afleveringen 16 April 1613 anføres 4 sengesteder med klæder i *sygestuen*. Dette er i det omhandlede tidsrum den eneste gang, at sygestuen nævnes. På den anden side findes i flere af rentekammerregnskaberne opført betaling til personer i København, som have „indtaget“ syge børn til sig for at helbrede dem. Således nævnes i 1609 sex syge drenge hos Anders Bjørnsen. Iøvrigt blev de syge forplejede med varmt øl med smør i, fersk oxekød og nødekød, havresuppe og eddike. Andre sager nævnes ikke som forbrugte til de syge, ikke heller medicin. Derimod omtales hyppigt, at kopper ere påsatte, og dette synes at være foregået på bestemte tider, således 4 Septbr. 1618 „på mandfolkene udi tugthuset 145 kopper“ og 12 s. m. på kvindfolkene 107. Ligeledes nævnes, at 3 drenge ere helbredede for den faldende syge, og herfor er betalt 14 rdl. for hver. At helbredstilstanden har været slet fremgår også af oplysningerne om, hvormange ligkister der er lavet, eller hvormange grave der er betalt for at grave.

Har forholdene i anstalten ydet noget bidrag til en større dødelighed, så har selvfølgelig også de personers fortid, som indsattes, medvirket dertil. Efter tugthusregnskabet for 1607—8 ere 20 døde af 99, altså 20 pct.; det følgende år vare 20 døde af 92 drenge, altså en højere dødsprocent. I rentekammerets regnskab for samme år nævnes 8 kvindfolk begravede; for 1609—10 nævnes 12 døde kvindfolk, men i de år haves endnu intet tal på kvindfolkene. I 1610—11 anføres 11 døde kvindfolk og 4 drenge af henholdsvis 60 og 70; i 1611—12: 1 kvindfolk og 8 drenge, ialt 90 personer. I 1612—13 stiger dødsprocenten igen, idet der dør 8 drenge og 3 kvindfolk af 39 personer. I 1613—14 dør 11 personer, 1614—15: 15 og 1616—17: 35, men i disse år kendes persontallet for Tugthuset ikke. Endelig i 1617—18 var de dødes tal 25 af 100, altså 25 pct. I 1618—19 anføres 24 døde, deraf de 6 i Marts 1619; i April findes slet ingen døde. Da intet tal på befolkningen i dette regnskabsår findes opført, kan heller ikke de dødes forhold til denne ses. Overhovedet give de angivne procent jo kun tilnærmelsesvis forholdet, da tallet på de døde strækker sig over hele året, medens tallet på befolkningen kun findes anført på en eller anden bestemt tid af året.

Hvorvidt bespisningen har haft nogen indflydelse på dødeligheden og sundhedstilstanden ved at være mindre rigelig eller kraftig, lader sig ikke afgøre. Regnskaberne nævne kun de fødevarer, som ere modtagne. Disse leveredes fra Københavns slot og fra proviantgården. Blandt fødevarerne er der imidlertid nævnt sager, som også have haft anden anvendelse, således smør, der også er anført brugt til at smøre drengenes hoveder med, mel, som også er brugt til væverne, ligeså fedt og talg. Endvidere ses det ikke altid, hvormeget der er anvendt særligt til de syge, og kødet opføres altid i hele eller halve kroppe. En beregning er således umulig. At der er sket en forandring i bespisningen, således at der er bragt mere afvexling i føden, synes imidlertid at fremgå af regnskaberne og står muligt

i nogen forbindelse med den strax fra første færd optrædende sygelighed og dødelighed. I regnskabet for 1606—7 omtales slet ingen fødemidler. Det følgende år findes opført smør, fersk oxekød, fedt, dobbelt øl og mel og ikke andre spiselige sager. Jeg har imidlertid indtrykket af, at de nærmest ere anvendte til de syge og arbejdsvirksomheden. Derimod i regnskabet for 1608—9 forøges spisevarenes slags betydeligt. Der nævnes således, foruden det foran anførte, nødekød, fersk og saltet, fersk fisk, sild, bergfisk, flæsk ærter, salt og eddike. Endvidere er der som alt bemærket i Jan. og Febr. 1609 til de syge børn leveret 78 potter rhinskvin fra kongens vintapper, og sligt leveredes også i de senere år. Desuden ere de indsatte fra 1607 bespiste med fersk oxekød og dobbelt øl til julen og påske, pintse og mortensdag. Når derfor disse to fødemidler ere nævnte ovenfor, må de formentlig betragtes som sygekost og ikke som daglig kost for de sunde. I hvert tilfælde gælder det øllet.

Beklædningen er alt berørt ved omtalen af antallet på de indsatte. Den bestod for drengene i trøje, buxer, skjorte, sko og strømper og for kvindfolkene i trøje, skørt, særk, sko og strømper. Et sæt beklædningsgenstande synes leveret enhver en gang om året, navnlig ved efterårstid. Genstandene forfærdigedes utvivlsomt alle i anstalten, når undertages sko. Læder ses nemlig ikke i regnskaberne at være modtaget eller udleveret til forarbejdning; i rentekammerets regnskab for 1615—16 findes også opført betaling for sko, som ere syede udenfor anstalten, og skomagerens kammer findes først opført i fortegnelsen over inventar fra 1618. Derimod omtales skrædderens kammer allerede 1608, ligesom tøjet til beklædning årlig opføres som leveret ham til forarbejdning.

Foruden disse beklædningsgenstande til de indsatte personer udfoldedes der overensstemmende med anstaltens opgave en mangeartet virksomhed på arbejdsområdet. De foran efter inventariefortegnelserne opgivne forskellige slags

håndværkere, som lidt efter lidt dukke op i anstalten, vidne om den industrielle udvikling, som foregik derinde. Af håndværkere nævnes i 1609—10 henved 30. Flere af disse arbejdede ganske vist i samme håndværk, men antallet er dog betydeligt i forhold til et normaltal af 100 indsatte personer. Ja det synes så stort, at selve håndværkerne må have spillet en rolle ikke blot som læremestere, men i hvert tilfælde i lige så høj en grad som arbejdere i deres håndværk. Ser man hen til de foran givne meddelelser om de indsattes forhold i anstalten og til arbejdsvirksomheden, er det klart, at det industrielle formål, om ikke lige fra første færd, så dog snart, er blevet det principale. Derpå tyde også regnskaberne, som langt overvejende beskæftige sig med arbejdsvirksomheden.

Af det første regnskab (1606—7) ses der i Tugthuset at være kartet uld, spundet og vævet af linned, uld og silke samt lavet possementmagerarbejde. Det næste år anføres første gang, at uld er modtaget i større partier fra forskellige kongelige slotte. Ligeledes modtoges endel farvestoffer til tripmageren. Der leveredes silkeknapper til kongens skrædder og 849 alen sadelgjorde til kongens sadelmager, en post, som årlig vender tilbage med et forholdsvis stort tal. I 1610—11 nævnes første gang *tugthuskilde*. I regnskaberne for 1614—15 og 1615—16 omtales silkevævere og i det sidste også pommersk dug og pommersk kilde. Klædefabrikationen er efterhånden bleven den overvejende. I den tid berørte fortegnelse af 1618 omtales således, som alt anført, 11 wandmagere (tøjmagere) og flere silkevævere. Samme sted opføres i fogdens kammer på lager tugthusdug (smalt sejldug), bredt sejldug, dynevår, engelsk kilde, groft tugthuskilde, foderdug, olmerdug og sadelgjorde. Endvidere anføres, at kvindfolkene have syet skjorter til 1250 soldater og sengeklæder til kongens behov, ligesom skrædderen har syet klæder til kongens skibsfolk.

At den hele anstalt dårligt har kunnet betale sig, er let forståeligt. Arbejdspersonalet var dels uøvet, dels uden

stor arbejdsiver, dels børn og dels hjemsøgt af sygdom. Megen arbejdstid måtte desuden gå tabt for håndværkeren, som skulde oplære de indsatte personer, og hvem skulde bedømme de enkelte håndværkeres dueligthed? Fogderne have næppe været inde i de mange fabrikationsgrene. Det kan derfor ikke forundre, at et regnskab over klædefabrikationen i Tugthuset fra 1 Jan. 1612 til 31 Juli 1615 viser et underskud af 6048 daler. Denne sum er nemlig forskellen mellem kongens tilskud i det nævnte tidsrum 19413 daler (til klædefabrikationen) og værdien af det til hans klædekammer leverede klæde.

Hvilken betydning de enkelte fogders bestyrelse har haft for anstalten, kan ikke ses. Den første, Søren Hansen, foged i Helliggest Tugthus, er der kun til 21 Juni 1606. Under ham er anstalten knap nok trådt i virksomhed. Hans eftermand Frands Boyesen forlader den 1610. Efter ham følger Jens Lauritsen til 16 April 1613; dernæst Thomas Jensen til 3 Juni 1617. Fra den sidstes tid findes ingen regnskaber undtagen over klædefabrikationen, og disse ere førte af Frands Boyesen, som således er vedbleven at være knyttet til anstalten efter sin afgang som foged. Peder Kolding er foged fra 1617 til 13 Novbr. 1618, og efter ham atter Thomas Jensen. Men heller ikke fra denne hans fogedtid findes noget regnskab, indtil tugthuset lukkedes 1619. Grunden til lukningen var, at en pest strax i begyndelsen af året optrådte og hurtig udbredte sig i København*). Når anstalten lukkedes, findes ikke oplyst.

Med Tugthusets lukning og med de indsatte personers død eller spredning over hele landet er således første periode af denne anstalts virksomhed sluttet. Hvad opfyldelsen af dens ene formål, ophjælpning af industri og håndværk, angår, kan dette, efter hvad der alt er anført om arbejdsvirksomheden, næppe anses for nået. De fabrikerede sager til kongens og regeringens behov have været dyre og bekoste-

*) Mansa. Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedsplejens Historie i Danmark 275.

lige. Deres fabrikation i landet havde næppe endnu fået nogen betydning for håndværkets udvikling iblandt folket, tilmed da de fortrinsvis drevne grene, klæde- og silkefabrikationen og tapetmageri, ikke egnede sig for håndværksmæssig behandling, fordi de fordrede kapital og større drift. For de i anstalten indsatte personers vedkommende har sandsynligvis resultatet af deres oplæring været meget ringe og for mange intet. Dette sidste kan formentlig også siges om resultatet på moralens område. Overhovedet foreligger intet om den moralske og intellektuelle side af sagen, og dette var dog anstaltens anden opgave. Vel har der i det her omhandlede tidsrum været ansat 3 præster efter hinanden ved Tugthuset*), men om deres virksomhed foreligger intet. I 1617 og 1618 nævnes *kirken*, men kun idet der anføres, at der ligger dyner på lager derinde. Dog er der utvivlsomt foretaget kirkelige handlinger, siden der i 1618 første gang omtales en messehagel og en messeskjorte, ligesom der jo også er tale om drengene, som skulde modtage sakramentet. Tager man imidlertid i betragtning, at anstalten i første række er en arbejdsanstalt, at den er bleven en tvangsarbejdsanstalt, fordi man derved fik den billigste arbejdskraft og på samme tid kunde ramme lediggængerer, at børn og ældre personer af dårligste slags såvel mænd som kvinder vare blandede sammen i anstalten, så behøves der ikke at tages flere momenter med for at indse, at noget moralsk formål ikke er nået. Det er vel endog sandsynligt, at den enkeltes moralitet i mange tilfælde er bleven slettere ved påvirkningen af de ældre og mere fordærvede.

Tænkeligt er det derimod, at Tugthusets hele virksomhed i de forløbne år har kunnet åbne kongens øjne mere for den moralske side af sagen særligt for børnenes vedkommende. Derpå kunde bestemmelsen i Chr. 4 Reces, 2—3—8 (frd. 7 April 1619) tyde, hvori det hedder: Såfremt nogle gemene børnehuse i købstæderne af sjælegaver oprettes kunde, fattige,

---

*) O. Nielsen. Kbh. 1536—1660. 3. 385.

hjælpeløse og synderlig hittebørn til klæde og føde, da må sådant ske . . . Endnu mere taler også oprettelsen af Børnehuset ved siden af Tugthuset, da dette atter åbnes, og de i så henseende trufne bestemmelser for et humanere blik for den moralske og intellektuelle betydning, en slig anstalt bør have.—

Som alt bemærket er tidspunktet for Tugthusets lukning på grund af pesten ikke oplyst, så lidt som tiden for dets genåbning findes anført¹⁾. Dog findes der i rentekammerets regnskaber for 1619—20 og 1620—21 momenter, som muligt kunne tillade nogle slutninger i så henseende.

Den første post i det først nævnte regnskab findes 3 Maj 1619 for leverede varer og arbejde, og endnu 5 Juli har oldermændene for skomagerne fået betaling for 68 par sko „til folkene udi begge tugthuse“. Den 6 August leveredes fersk kød til de syge „udi tugthuset, såvel som til de andre syge ved nørreport²⁾ her for byen“. Når dette sammenholdes med, at der fra 2 Juni til 21 August er betalt arbejdsløn for 54 ligkister, og at der 23 Septbr. er betalt for gravningen af 38 grave (for 10 er der betalt 29 Juli) „til en part drenges- og kvindespersoner, som ere uddøde af Tugthuset fra 4 Juli til 30 August 1619“, er her vistnok tidspunktet for anstaltens lukning som sådan. Regnskabet har efter det tidspunkt ingen udgiftsposter til døde, og i 1620 findes kun 5 små poster, den sidste 5 Februar. Det næste års regnskab, som efter dets udskrift går, ligesom alle disse regnskaber, fra 30 April til 30 April, er først begyndt i Juli måned 1620 med udgifter til bygningshåndværkere. Men den 8 August opføres betaling til en skipper, som har overført 8 drenge og piger fra Mariager til *Børnehuset*. Dette må således blive det omtrentlige tidspunkt for anstaltens genåbning. Noget tal på befolkningen nævnes ikke senere i 1620. Der omtales vel, at der i

¹⁾ Endnu 1 Juni 1619 befalede kongen, at 1 kvinde skulde indsættes i Tugthuset (Kbh. Dipl. V. 34. Sæl. Tegn. XXI. 412.).

²⁾ Muligt sigtes her til stadens sygehus udenfor nørreport, som i 1619 formentlig anvendtes til almindeligt pesthus. Nielsen. Kbh. 1536—1660. 3. 340.

November er betalt skræddere og skomagere, „indvånere“ i København, for 138 hele beklædninger til drengene og 76 skørter til pigerne ligesom for 178 par ny sko, store og små, til *Børnehuset*. Dette behøver dog ikke udelukkende at angå tallet på de i anstalten tilstedeværende personer, men kan være forberedende arbejder til anstaltens udvidelse.

At der imidlertid har været et større antal personer indsat, fremgår af tallet på de døde. Fra 27 Septbr. til 30 Dcbr. 1620 er der nemlig betalt for kister til 92 personer, „som ere uddøde af *Kongens Børnehus*“. Skønt pesten dengang for Københavns vedkommende var taget meget af, kan denne pludselige og betydelige dødelighed i et så kort tidsrum vel nok forklares af, at sygdommen i løbet af året havde udbredt sig over de øvrige dele af landet, og befolkningen i anstalten kom jo fra alle dele af riget. Fra 30 Dcbr. 1620 til regnskabets slutning 30 April 1621 anføres ingen døde. Tilstanden må således have forbedret sig, uagtet anstalten er begyndt at fyldes godt, siden dens eget regnskab, som begynder 27 Febr. 1621, omfatter bespisning af 259 personer, 149 kvinder og 110 mænd.

I tiden fra Septbr. 1619 til henvend slutningen af 1620 har anstaltens drift således åbenbart været standset, hvilket kongen jo også udtaler i en ordre af 9 Januar 1621: „udi forgangen år, der Tugthuset her udi vor købstad København blev formedelst denne store sygdom opgiven“. Og dette modsiges ikke ved, at han i et brev af 11 April 1620*) omtaler hestedækkener, som gøres i Tugthuset. I 1620 har man imidlertid begyndt på at gøre anstalten istand til atter at tages i brug og det ikke blot efter den gamle form, men også overensstemmende med den i 1621 foregående forandring og betydelige udvidelse. Et arbejdsregnskab for tømmerfolk er således begyndt i Maj 1620. Rentekammerets regnskab for 1620.—21 omfatter ligeledes næsten udelukkende

*) Molbech. Chr. 4 Br. I. 71.

udgifter til bygningshåndværkere, snedkere, tømrere, glarmestere, smede, stensættere, brolæggere og murere. Disse sidste have arbejdet i større antal i flere måneder. Hvad der egentlig er udført kan ikke ses, da der i almindelighed kun nævnes betaling for arbejde i en vis tid. Dog angå udgifterne også inventariet. Jeg har før nævnt, at der anskaffedes ny beklædning. Der er endvidere betalt for at opsætte 19 jernovne, for 24 messing- og 63 kobberlamper, 100 thepotter af metal, 1 klokke til at ringe tilbords med, 110 sengesteder m. m. Udgifterne løbe i dette år også op til 1963 daler 14½ sk. eller 200 daler mere end rentekammerets udgift til Tugthuset i de foregående ti år tilsammen.

At den forestående forandring af Tugthuset vilde være foregået, selv om pesten ikke var indtrådt, kan vistnok forudsættes med sikkerhed. Derom vidner den tidligere anførte udtalelse i frd. 7 April 1619 om oprettelsen af „nogle gemene børnehuse i købstæderne“. Derfor taler også, at rentekammerets regnskab for begge tugthuse i 1619—20 på omslaget kaldes „regnskaf for *Børnehuset*“, og dette er skrevet med samme hånd som selve regnskabet. Det for 1620—21 slår navnet *Børnehus* fast som officielt. Overskriften lyder: Er af kongl: Mayst: Rentekammer forrettet og udgivet for hvis, som er bekostet og anvendt til kongl: Mayst: forordnede Børnehus her udi København. Ikke desto mindre vil man i de følgende års regnskaber såvelsom i andre dokumenter og oplysninger sagen vedrørende finde benævnelserne børnehus og tugthus brugte iflæng om begge anstalter tilsammen. Thi vel vare de særskilte anstalter, som det også fremhæves i frd. 2 Novbr. 1622, at kongen havde ladet de tvende anstalter indrette hver for sig, „på det børnene ikke skulde forvides udi noget tugthus og hos dennem at være opfødt, som for uærlige gerninger indsatte vare“, men de stod under samme stedlige bestyrelse og vare beliggende på samme plads. Desuden var tiden meget unøjagtig i sine betegnelser.

Var det imidlertid fra først af muligt interessen for at

ophjælpe håndværk og industri, som fornemlig bragte Chr. 4. til at oprette Tugthuset, så var det øjensynligt ved genåbningen i 1620 interessen for børnenes opdragelse og oplæring og betydningen heraf for individet som for samfundet, der fik den overvejende indflydelse. De mange ytringer om den sag i kongens breve vidne om hans store kærlighed til Børnehuset. Det smukkeste vidnesbyrd i så henseende er dog forordningen af 1621, som indeholder instruxen for anstaltens ordning. Den må altid blive et tiltalende mindesmærke for kongens personlighed som organisator og menneske. Forordningen følger derfor herefter aftrykt ordlydende.

Forordnung huor effter wi Christian dend fierde, med Gudz naade Danmarckis, Norgis, Wendis och Gottis konning, naadigst ville oss elschelige Christoffer Wrne, vor rentemester, vden nogen forsømmelse her effter vdj børne och thucthusett her vdj wor kiøbsted Kiøbenhaffn skall lade forholde.

1. Forbemelte wor rentemester skall huer dag eller huer anden dag i dett ringeste besøge samme wortt thucthuus och thillholde en huer i siin sted effterskreffne woris forordning wdj alle sine ord, puncter och artickeler wden nogen wndskyldning att efterkomme.

2. Fogden Christen Jensøn, eller huem i hans sted kommendis worder, skall wero thro och flittig och aarlig och sildig med thillsiun wfortreden sielff morgen och aften och ellers om dagen alle gaarder, hemmeligheder, arbeide och sengekammer, siugestuffuer, køcken och andre lossementer offuersee, att dett gaar skickelig thill och de holdis dagligen rene och feigede, att der røgis cammersene, och att tag, dørre, laase och winduer wed mact ere, dernest och att i siugestuffuerne er dend tillbørlig røgtt, spisen och wareteggt, och de tillpas ere kledis, spises och arbeide som anordnitt er eller worder.

3. Han skall haffue tillsiun med, alle och huer, som i samme thuct- eller børnehuus haffuer att bestillo, høig

och laug, ingen wndtagen, att en huer i rette thide sig indstiller och flittig er, som det sig bør.

4. Portene skall hand holde well beuarede och altid tillucte, saa de icke lenger aaben staaer, end nogengemmell dennom gaaer, och sielff haffue nøglen, saa ingen wdkommer, saa fremtt hand dett icke sielff will suare; saa och att inted affspundett eller wspundett, ei heller mad, øll, berme, aske, kull, kjøckenfitt wdberis, meden att saadantt forbrugis effter anordning, børnehusett til beste.

5. Hand skall ingen i tucthusett indlade dett att besee, med mindre hand derpaa fanger zedell fra forskrefne wor rentemester eller huo effter hannom kommendis worder, som paa tucthusett haffuer opsigtt.

6. Hand skall haffue rigtig mandtall och fortegnelse paa altt huis folck, som thill husitz thieniste wnderholdis, och dett forbemelte wor rentemester offuerleffuere, och sielff inted enten med casseren eller antagen forandre, wden med forbemelte wor rentemesters widskab, med mindre hand derpaa haffuer serdelis befalning.

7. Endog Carll Tiesen haffuer befalning werckitt der wdinden att skaffe i en goed ordning, saa maa hand dog ingenlunde nogen wdtage och den thill nogen anden mester wden for sette wden synderlig befallning.

8. Fogden skall huercken sielff holde nogen thill sig, som icke bør att werre i thucthuset, icke heller thillstede børnehusquinden nogen att indtage, wden de quindfolck paa huset tage ware, med huilcke skall flittig act och opsiun were.

9. Presten skall altid vere derinde thillstede, ingen med sitt leffnett eller omgiengelse forarge, dend ene med den anden formane thill gudz fryct, fromhed, flittighed och throskab. Hand skall huer søndag 7 slett predicke i børnehusett och wed ni slett i tucthusett, om onsdagen och løffuerdagen wnderuise en huer i deres børne lerdom, den ene efter den anden, dog att de fra deris arbejde icke offuer en halff thime eller der om trentt opholdiss, de andre

dage om wgen skall hand och vnderuise da een, da een anden aff børnene wdj skriffuen, lesen och gemeen regnen, i lige maader paa en halff thimis thid, och kand hand thage en eller thoe till hielp aff de der inde ere, som kand lese och skriffue, och paa dett dett mindste mueligtt er, der med wdi deris arbeide forsømmis, da skall hand paa de thider, de efter aftens och middags maaltid ere ledige, dennom mest vnderuise, dog att de dermed icke opholdis, att de haffuer io nochsom rom och tid att gaa och røre sig wdi, och skall huer parti aff børnene haffue deris visse halffue timer, paa dett mesterne (om saa war icke tid nock bleff efter middag och aftens maaltid) sig kunde vide der efter att rette, och skall hand ingen maa wden sin wisse thid thill sig fordre, med mindre hand der paa haffuer forskrefne befalning, och er noch att pigebørnene, saa och de drengbørn, som tungt nemme haffuer, lerer deris børnelerdom och alenisto i thrøckte bøger att laere och inted widere; quinderne och karle, som gamle ere och i tuchthuset indsettis, dennom skall presten saa uell vnderuise i deres børnelerdom som børnene.

10. Børnene skulle thillholdis, att de icke predicken eller saadanne deris thimer forsømmer, dernest och att de deris seduanlige bøner och sange, aftten och morgen, till och fra bordz holder, och skall da presten och fogeden, wndertiden den ene, wndertiden den anden, werre tilstede dett meste mueligt er.

11. Badskeren skall huer morgen 6 slett besøge husitt, saa och ellers naer fornøden giøris, och de siuge curere, eftersom hannom befallis aff medico, som paa thuchthuset er bestillett, huilcken medicus och de siuge skall besøge och alting anordne som fornøden giøris, saa och agte deris spise, att dennom dend giffuis een huer tiener, de sunde skall badskerens efter medici anordning och lade deris waretegtt wederefare med klippen, laden, thoen, baden nogle gange om maaneden, och att saadantt forrettis, skall fogeden well

giffue agtt paa, saa och att icke for mange paa hin anden i itt kammer indtages.

12. Skriffueren skall haffue allt husis boeskab, weffue, redskab och allt jventarium i regenskab, saa uell dett gamle som dett nytt tillgiøris, och, saa fremtt nogitt der aff forkommer, suare der thill.

13. Samme skriffuer skall och tage i andtuord hør, hamp, blaar, spunden och wspunden, saa och thill weffueren leffuere och fra hannom dett weffuit er anamme, saa uell som thill tugtthusquinderne huis de spinde och det i lige maade fra dennom anamme; dog skall fogden haffue indseende, att enhuer gjør sitt thall eller och straffis derforre med affkorttning i deris proviant och ellers paa kroppen, saa fremtt deris ladhed eller mottuille saadantt foraarsager; dog naer de straffis med proviantens affkorttning, da skall dennom giffuis saa megitt som de thill liffs ophold behøffuer.

Och efftersom huer quindes person hid indthill ij skolpund hørgarn, eller och ij skolpund blaargarn, eller ochsaa en wiss antall fauffne spunditt haffuer, skall saadan thall eller weggt her efter dennom formeris eller formindskis, efftersom de smaatt eller grofft garn haffuer att spinde och dermed vide att omgaae, och skall samme skriffuer i dage och wgetall antegne, huad en huer leffueris och fra sig igien leffuerer, saa uell belangende spind som allt andett huis i thugtthusett giøres, inthed wnderthagen, och huer wge leffuere forskrefne wor rentemestere fortegnelse derpaa, att der aff kand erfaris om arbeidett driffues som dett sig bør.

14. Samme skriffuer skall och staa for wdspisningen och giøre regnskab derforre efter dend anordning, der paa giortt er, dog huis fersk kiød och dobbelt øll dennom seduanlig Jull, Paaske, Pindzdag och Mickels aften hid indthill och ellers beuilgett er, skall, efftersom de ere flere eller fere, och hereffter dennom følge; ald proviant skall saa uiitt skeep kand for middagen och thiligen i thucht-

husett hentis och indførís, och skall fogeden all indtegtt och wdgifftt med skriffueren wnderskriffue.

15. Skall och skriffueren haffue en kieldersuend wnder sig, huilcken skall bere ind thill børnene huiss øll och brød de skall haffue och en huer sin rettighed forskaffe.

16. Fogeden skall haffue en portener och thoe plidzfolck eller fanger, huilcke med koeckedrengen skall oppebere drengbørnene och de folck, i tuchthusett er sette, deris mad, saa och huis thorff, wed och spaaner paa kammerserne och i stuffuerne giøris fornøden, dett saa uell som gaarden och gemackerne att holde rene skall porteneren med de thoe plidzfolck forrette; dog i pige børn husett skall de quinder, som paa dennom warer, allt saadantt giøre, saa ingen som i thuchthusett arbejder nogen saadan gierning tager sig thill, icke skall kocken heller haffue nogen aff børnene hoes sig i stegersett.

17. Pige børnehusett saa uell som de andre huse, huer for sig sielff, skall altid were luchte, wden naer nogett saadantt indberis.

18. Ingen, som i thuchthusett thiener, wndtagen fogden och mesterne, skall maa vere gifft, icke heller ligge wden husett om natten eller sildig om afftenen deris gang wd och ind haffue.

19. Fogden skall haffue flittig indseende, att maden er goed och saaledes fliett, som dett sig bør, och i rette thide och thill nødtørfft, och att de siuge fersk och saadantt bekommer, som thill dennom er befalett att giffuis, och effterdi der er satt en vis genantt paa huer person, och dog somme for deris alders adskillighed behøffuer mere, somme mindre, da skall hand haffue indseende att en huer bekommer deris nøttørfft, och saa fremtt nogett erøffris, att da derfore fremdelis, naer proviant anammis, des mindre aff saadanne species och slags anammis, och att for alting børnene icke nødis att dricke wand eller lide mangell, saa fremtt hand icke derfore will suare och staa thill rette, och skulle de, deris kost i børne och thuchthusett haffuer,

allesammen lade sig nøige med dett øll børnene dricker (dog de siuge her med icke meentt), och skall icke thillstedis nogett andett øll att indhentis, och skall fogeden endelig haffue opscende att alle bryndene i husene och gaardene luckis altid i laase strax effter de ere brugte, paa dett børnene icke skall faa tilfeld der aff att dricke.

20. Fogden skall altid holde klartt och rigtig mandtall och antegne dagh och thid, naer en huer i børne eller thugthus indkommer, och naer de igien wdkommer eller wed døden affgaaer, i lige maader antegne huor fra en huer forsendis, deriss foreldris naffn och i synderlighed for huad aarsag nogen i thugthuset indsettis och huor mange aar de der inde ere dømde att werre och om de med dom ere fremsende, och her foruden huer wge leffuere itt wist offuerslaugh thill forbemelte wor rentemestere paa huor mange personer i huer cammer och paa huer handtuerch wnderholdis; saa fremt hand nogen mangell formercker i wdspisningen, mesternes wfittighed i drenggenis lere eller andettsaadantt, da skall hand strax giffue forbemelte Christoffer Wrne saadantt thillkiende, att der paa i thide kand raadis boed, saa fremtt han icke vill straffis, om hand saadantt fortier.

21. Mesterne, karle och quinderne skall vere thillstede fra fem thill thi formiddag och fra tholff thill femb efftermiddag, de fremmede mestere skall fogeden och skrifueren well omgaais med, och dennom icke med ord offuerfalde, meden huis der mangler giffue forbemelte wor rentemester thillkiende.

22. Huer time nogen mester, mand eller quindis person, forsømmer, som de icke haffuer forloff thill, skall antegnis, och med mindre de med Carll Tidsens certificatz beuiser sig att haffue verett siug eller hafft anden forhindring, som dennom icke mueligt war att forbigaa, som och skall i certificatzen formeldis, da skall denomm for huer time affkortis sex skilling danske.

23. Skall och huer persons verck offuersees om afftenen och der settis mercke hoess; saa fremtt de [icke] ere tillpass och icke befindis om dagen att haffue arbeidett saa

meget som de skelligen kunde, da skulle de strax derfor, efftersom deres forsømmelse befindis, straffis, paa dett de kand holdis thill duelighed och arbeide.

24. Børnene skall huer holdis flittig thill sitt handtuerck, indtill de well och fuldkommeligen wdlertt haffuer, naer saadant skeed er, kand dennom gif uis deris wgetall och fremdelis, naer de till alder kommer, wldadis aff husett och giffuis itt aars fri hus, en maanidz proviant och en kledning och kappe gemeen klede, och fremdelis huer wge och maanitt att arbeide som andre fremmede her nu indforskreifuitt er, och skall saadantt effter wor handwerckmesteris Carl Thiesens raad och anordning driffuis saa uitt mueligt er.

25. Børnene skall haffue fire aar thill deris lere aar, om de flittig ere, och siden om de ere kommen thill alders thillstedis att giffte sig med de pigebørn, der inde ere, som och deris handtuerck wdlertt haffuer, dog saa att mand wis wed, att de icke ere hin anden nermere beslected end de bør att were, huorfor och ingen skall indtagis wden mand ved goed effterretning om deris foreldre, søskinde och andre saadanne deris foruandte.

End er de icke saa uitt thill alder eller i handuerkett forfremmitt, att de kand for mestere betroes, da skulle de enten settis thill mestere for suenne, effter att de deris drenges aar haffuer wdlertt, och saa fremdelis tiene for suenne itt aar, fire, femb eller sex, efftersom deris duelighed och flid befindis, huileket efter Carl Thiesens anordning skee skall.

En deel och, naer de deris drenges aar wdlertt haffuer paa de slette weffue, kand fremdelis wdi børnehusett, naer de ere meget wnge och haffuer gott nemme, wnderuises paa blomuerck, cassa och andett saadantt, efter forbemelte Carl Tisens anordning.

26. I lige maade skall och med pigebørnene forholdis att de haffuer, efftersom deris alder och flid er, fire, sex eller otte læreaar och siden enten wdgifftis med saadan

vdgiff, som om drengbørnene formeltt er, eller och settis att tiene hoes handtwercksfolck, som forarbeider huis de kand spinde.

Huis knipling, smaa thraaed, wld och bomuld, spundett och wspundett, der anammis och leffueris, dett skall vor handtuerckskriffuer haffue i regenskab, dog skall thucht-husskriffueren saadant aff handtwercksskriffueren anamme och dett der aff forarbeides hannom igien leffuere, och huer vge, som forbemeltt er, leffuere wor rentemester rigtig mandtall och specificering paa arbeidett, paa dett forfaris kand, om arbeidett med saadan flid driffues, som dett sig bør.

27. Fogden skall derfor haffue indseende, att børnene icke gaaer ørckeløse, bespørge sig om deris flid och wfliden lade straffe, paa dett mand kand wide huo i fremtiden wgentlig att arbeide kand fortrois.

28. Fogden skall lade holde goed justicie i børnehusett saauell som i thuchthusett, saa [han] ingen suergen, banden, mottuillge eller ladhed forbigaaer, huor ringe den och er, att den io worder straffit efftersom den er thill, och att ingen heller wbilligen straffis, saa fremtt fogden sielff icke derfor vill staa thill rette, de mottuillige kunde och straffis med deris kostis forringning och arbeidis formering, som dennom forleggis, och de i tuchthusett ere med deris fengsels forlengelse paa nogle aar, och saa fremtt raspuset bliffuer brugtt, da kunde raspennis mottuillge straffis med iernn, fengsell, wand och brøed, efftersom deris forseelse befindis, om huilekis arbejde och da widere befaling ske skall; skall nogen straffis paa kroppen eller med riiss, da kand saadantt giøris aff de der inde ere wdj fogdens, quindens, mesteris neruereelse och opsicht, efftersom fremdelis derom kand befalis.

29. For dett sidste skall fogden icke allene haffue indseende, som forbemeltt er, att børnene och fangerne kledis varme och vell med kleder och skoe, holdis rene i senge, thoe eller thre i huer, och huer wge faaer deris rene skiorter och lagen, wllen eller linnen, efftersom dennom

forordnis, saa och haffuer deris dyner stoppit med feder eller halm, efftersom hannom befalis, saa och i synderlighed om winteren dobbelte senge kleder, och att paa alle steder røgis dagligen med enebertræ, bær, edicke eller andett, meden och att ellers offuer alltt anstillis, efftersom børnene och fangerne kand komme thill førlighed och fremtarfft i deris lere, saa en huer, liden eller stoer, wederfaris och giøris dend deel rett och billigtt er. . . . .

Haffniæ dend . . . . . anno 1621.

Det af forordningen, som her er udeladt, er spisereglementet, der vil findes opført senere. Iøvrigt vil det ses, at datoen på dokumentet mangler. Dette anses for at være udstedt i Dcbr., men det forekommer mig mere sandsynligt, at dets dato må tænkes tidligere, når man ser, hvorledes Børnehusets indretning som påvist allerede er påbegyndt i 1620, og når man ved, hvor omsigtig en organisator kongen var. For antagelsen taler også, at ved regnskabets begyndelse 17 Febr. 1621 findes strax opført antallet af personer, der bespises daglig, ligesom også fra 20 Novbr. 1621 en liste over arbejderne, som det befales i instruxen. Dog spiller spørgsmålet derom ikke nogen rolle for selve sagen.

Som supplerende forklaring til instruxen af 1621 slutter sig en forordning af 2 Novbr. 1622*). Kongen fremhæver deri, at Børnehuset er oprettet for børn, som ere forældreløse, eller hvis forældre ikke formå at holde dem til noget håndværk, at de ikke blot derinde skulle holdes til gudsfrygt og deres børnelærdom, men også til undervisning i et godt håndværk, hvorved de i fremtiden kunne have deres ærlige ernæring og ophold. Forordningen skildrer kortelig deres hele behandling i Børnehuset og imødegår den mulige opfattelse af dette som et med Tugthuset, idet den siger: „Og på det dennem i fremtiden ikke skulle forvides udi

*) Sæl. Tegn. XXII. 154—55. (I randen står: Forskeell mellem børnehusit och tugthusit). Kbh. Dipl. V. 52 flg.

noget tugthus og hos dennem at være opfødte, som for uærlige gerninger indsatte ere“, så er Tugthuset anordnet for sig selv, og 4 „fornemme“ borgere ere udsete til nogle gange om ugen at besøge Børnehuset og føre tilsyn med behandlingen af børnene.

For at forældrene ikke skulde mene, at børnene „der til evig trældom skulle bruges og undertvinges“, forordnedes, at de, som ikke vare store nok til at lære et håndværk, skulde undervises af præsten og skolemesteren og isøvrigt spinde bomuld og uld. Ved tolv års alderen skulde de sættes til et håndværk efter deres evne og blive fire år i lære*). Tilsynsborgerne skulde efter læretidens udløb tilligemed tre eller fire mestere afgøre „at de for svende må passere“ og give dem brev derpå. Vare de ikke dygtige nok, lagdes et eller to år tillæretiden. Erklæredes de for svende, skulde de blive tre år i huset for svende og forfærdige deres visse dag- og ugearbejde. For dette arbejde skulde ydes dem frit ophold og klæder og dertil en ringe fortjeneste efter arbejdets godhed. Fortjenesten henstod, til de forlod anstalten, og for pengene fik de først en hel klædning og, hvis de bosatte sig, et halvt års leje, en måneds proviant og resten af fortjenesten i penge. Vel hedder det så i forordningen, at den, som har udtjent som svend og vist en god opførsel, ikke siden skal indtages i Børnehuset. Men strax efter siges dog: „Dog skal han være forpligtet enten strax hos en mester at give sig i tjeneste eller og for sig selv håndværket at bruge, så og fra drik og lediggang at entholde og hver søndag i det ringeste en gang at søge kirken, medmindre han igen i Børnehuset vil indtages og der forblive, indtil han kan vide sig selv at regere“.

For pigebørnene gaves samme bestemmelse om fire års læretid og derefter tre års ophold i Børnehuset, medmindre nogen begærer dem tilægte. Vil nogen af svendene gifte sig med en af dem, må det ske. Af den grund skal der i

---

*) Dette og følgende ere nærmere bestemmelser, som slutte sig til p. 24—26 i instruxen af 1621.

Børnehuset holdes fortegnelse over børnenes forældre, at ikke blodskam skal kunne finde sted. Iøvrigt gives samme bestemmelser for pigerne, som ovenfor er anført for drengene. Sluttelig siges der, at de borgere og borgersker, som have tilsyn med Børnehuset, skulle give agt en tid lang på deres forhold, som ere udkomne. Er dette ikke således, som ovenfor er anført, skulle de igen indsætte dem i Børnehuset.

Det ny, denne forordning bringer, er de reglementariske bestemmelser om tiden for oplæringen og opholdet i Børnehuset og hvad deraf følger. De synes første gang at være gjort gældende i 1626—27, thi først i dette års regnskab omtales piger og drenge, som have været deres tid ud.¹

I de nævnte to instruxioner for Børnehuset er næppe nogen væsentlig forandring anordnet senere. Endnu i 1639, da Erik Bager 7 Juni beskikkedes til at „være over Børnehuset og Tugthuset“, gaves der ham en næsten ordret afskrift af instruxen af 1621*). Kun tales der i denne afskrift intet om det i instruxen af 1621, punkt 28, omhandlede påtænkte rasphus, og i punkt 15 er der tilføjet, at ingen vare, som forfærdiges i børnehuset, må sælges, men skal afleveres til kongets klædekammer.

Af de foran anførte forordninger, planer eller instruxer, hvad benævnelse man nu vil give dem, fremgår det klart, hvad opgaven for den hele anstalt er. Særlig ved forordningen af 1622 får *Børnehuset* klart nok karakteren af en tvangsopdragelsesanstalt for børn og unge mennesker, medens *Tugthuset* beholder karakteren af en tvangsarbejdsanstalt, men efter forordningens ord „for uærlige gerninger“ med et præg af en strafanstalt.

Det er en selvfølge, at denne anstaltens dobbelte bestemmelse tilligemed den meget betydelige forøgelse af dens befolkning efter genåbningen måtte nødvendiggøre store forandringer og udvidelser af de til anstalten benyttede

---

*) Sæl. Reg. 20. 125. Kbh. Dipl. III. 197—98.

bygninger såvelsom også forøgelse af arbejdsmaterialet. I hvorvel disse udvidelser og forøgelse ikke fremtræde nogensteds således, at deres omfang klart kan påvises, så fremgå de dog tydeligt nok af de forskellige regnskaber. Således findes et regnskab over arbejdslønnen til en tømmermand og hans folk fra 1 Maj 1620 til 12 Juli 1623. Efter dette er der i den nævnte tid udbetalt 2456 daler for arbejde hovedsagelig på arbejdsredskaber, navnlig væve. Ligeledes er der efter rentekammerets regnskaber 1621—23 betalt arbejdslønnen for en stor del rokke og lignende drejerarbejde. Andre oplysninger om udvidelsen fremgå også af inventariefortegnelserne. Den første af disse efter anstaltens genåbning, af 17 Febr. 1621, nævner følgende rum, som ikke tidligere findes omtalte, nemlig de syge drenges kammer, det nederste sengekammer, kniplestuen, valkemøllen og præstens kammer med 1 seng med himmel over. I alt har den 38 rum, hvoraf de 17 ere arbejdsrum. Den næste fortegnelse af 31 Marts 1622 nævner 36 rum, deriblandt portnerens. Skønt personantallet i det forløbne år er steget fra 259 til 450, er således rummernes antal ikke blevet større; men de ere ganske vist for en stor dels vedkommende blevne meget større i omfang end tidligere. Dette fremgår klart af en fortegnelse af 20 Novbr. 1621 over de på hver stue arbejdende personer. Således nævnes i uldspinderiet 51 kvindfolk, i linnedvæveriet 32 mandfolk, hvilket tyder på meget store rum, som efter oplysningerne i 1618 ikke fandtes. I inventariefortegnelsen af 28 Maj 1625 nævnes, i pigernes gård, på loftet bomuldsstuen, mellemste stue, nederste stue, desuden forstanderskens loft og kvindestuen. Denne svarede vistnok til drengenes borgstue, som var forsynet med 19 lange borde og 1 jernovn. I alle de foran nævnte rum i pigernes gård var der opstillet senge.

Også kirken*) omtales i 1621. Den var nu forsynet

---

*) Den lå i en gammel bygning ud til Lovstræde, som først var prison for munkene i Gråbrødrekloster og senere stadsfængsel. (Nielsen. Kbh. 1536—1660. 3. 376).

med 2 ny tinlysestager, kalk og disk samt 1 gradual. Da den ikke længer nævnes som oplagssted for dyner og dynevår, synes den således også at være sat i stand for at benyttes efter instruxen. En bibel købtes 24 Marts 1621 til kirken. I 1622 blev en maler betalt for at have forgyldt altertavlen og prækestolen, ligesom der blev købt 4 voxlys til kirken. Af inventar i samme nævnes 1625 et grønt alterklæde, messehagel og messeskjorte (det fandtes alt før 1619), 1 disk og kalk af tin og lignende af sølv, 1 tinflaske og Hans Tavsens sangbog. I 1633 er der købt 1 timeglas til brug på prækestolen i kirken.

At udvidelsen navnlig foregik i 1621—30 April 23, ses også af de foran nævnte rentekammerregnskaber fra den tid. De omfattede væsentligst arbejds løn til bygningshåndværkere, smede for låse og vinduesbeslag, glarmestere for ny og gamle vinduer. Stensætteren betalt 30 Oktbr. 1621 for at have omstenet 164 fag nyt hus „under det lange hus ud til Løvstræde (nu Gråbrødretorv) i Børnehuset“. Mureren er blandt andet betalt for at have påsat en del kviste (muligt for at skaffe plads på lofterne til sengekamre, se side 96) og for at have „tilmuret nogle vinduer i en gammel bygning ud til Løvstrædet, som kaldes prisonen“. Ligeledes betalt han i Oktbr. 1622 for opførelsen af en mur, 11 al. høj, 7 al. bred og 3 fod tyk, mellem Børnehuset og Peter Svendsens vånhus, for et pakhus, og 22 Novbr. s. å. for en mur, 4 al. høj, 26 al. lang og 3 fod tyk. En af disse mure var formodentlig den, som på denne tid omtales mellem den ny bygning i Børnehuset og Knud Urnes haver. Med ham mageskiftede kongen netop i 1622 nogle mindre grunde i nærheden af tugthuskirken, hvorved anstaltens grund udvidedes. I samme år er garveriet indrettet i Børnehuset.

Hermed var den væsentligste udvidelse af anstalten fuldført. Hvad der senere skete i så henseende var af mindre betydning. Således befalede kongen i 1623 Axel Arenfeldt at gøre overslag til en hvælving under jorden, som skulde føre ud i stranden, for ad den vej at bortføre urenlighed fra

Børnehuset. Den blev næppe bygget. I et brev af 9 Novbr. 1634 befalede kongen, at et sengekammer til drengene „udi det kvarter, som kirken plejede at være“, skulde være færdig ved påsketid, så at enhver mester kunde vide, hvor de drenge, som arbejdede på hans værksted, sov. I samme brev skriver han, at det stykke jord, som ligger ved kirken, skal købes. I 1635 købtes også en lille grund (formodenlig den ovennævnte) i nærheden af tugthuskirken¹⁾. I et brev²⁾ af 17 Febr. 1635 omtaler kongen et tørvehus, som skal bygges i Børnehuset. Den 13 Oktbr. 1638 fik Korfits Ulfeld, den gang statholder i København, pålæg om at lade lægge render ind i Børnehuset fra „det springendes vand, som løber udi renderne til Købmagergade“, hvilket højligt gjordes nødvendigt³⁾. Herved mindes man om forbudet i instruxen af 1621, punkt 19 i slutningen, som pålægger fogden nøje at holde brøndene i Børnehuset lukkede, at børnene ikke skulle få tilfælde af at drikke vandet, som altså må have været slet.

Den klareste forestilling om den hele anstalts bygninger og deres anvendelse får man af det skøde⁴⁾ af 23 Marts 1650, hvorved ejendommen overdroges hofapotheker Samuel Mejer. Til efterstående fremstilling er væsenligst benyttet Nielsens København 1536—1660 (side 377 og 78) sammenholdt med skødet⁵⁾. Grunden skiltes i vest fra ejendommene i Klosterstræde ved en mur. Pladsen mellem muren og bygningerne var mellem 18 og 25 alen bred. Den første bygning i vest fra syd var det nuværende begravelseskapel ved Helligånds kirke, som før havde været Helligånds Hospitals sygestue. Dette benyttedes til pigernes børnehus, arbejdsstuer foruden og sengekamre på loftet, som det er anført side 96 efter inventariet af 1625. Op til denne

¹⁾ Nielsen. Kbh. 1536—1660. 3. 376.

²⁾ Chr. 4. Br. 1632—35. 337.

³⁾ Sæl. Tegn. XXVI. 355. Kbh. Dipl. V 211.

⁴⁾ Kbh. Dipl. III. 325.

⁵⁾ Smgl. Wolf. Encomion regn. Dan. 371 flg.

bygning stødte et hus, hvori drengenes sengekammer fandtes. Gavlen imod nord af dette hus stødte atter op til det før omtalte gamle prison, som nu var indrettet til kirke, skole og skrædderkammer. Grundens længde mod vest fra Helligåndskirkens vestlige ende og op til „Gråbrødre“ og Løvstræde, hvortil tugthuskirkens nordlige façade vendte, var 129 alen. Langs den førnævnte mur i vest førte et stræde fra Amager-torv til „Gråbrødre“. Dette var i den nordlige ende 5 alen, og ud til det vendte tugthuskirkens vestlige façade. Kirken optog således det nordvestlige hjørne af grunden, medens de to før nævnte børnehusbygninger lå inde på grunden fjærnede fra muren til Klosterstræde. Mellem disse bygninger og muren, c. 17 alen fra tugthuskirken, lå forstanderskens bolig, hvor der tillige var „huusiters“ og vaskehus. På grunden mod nord ud imod Løvstræde (nu Gråbrødretorv) lå altså først mod vest kirken og op til den det i 1632 af bindingsværk opførte ny hus. Det havde to etager; forneden arbejdede olmerdugsvæverne og foroven silkevæverne. Grundens nordlige side var 94 $\frac{1}{2}$ alen lang. Imod øst lå i nord først en stald ud til Lille Helliggejststræde og syd for den en stor bygning, som gik ind i Store Helliggejststræde. Igennem denne var der port, hvorfor i 200 år efter den nordlige del af Lille Helliggejststræde endnu i folkemunde kaldtes „Tugthusporten“. I dette porthus var forneden skriverstue, ovenover denne „skersvinkel“ og atter over denne silkevinkel (vinkel betød arbejdsstue). Fra porthuset mod syd til Helliggejstes kirkegård lå et 57 alen langt hus, hvori vandmageriet fandtes. Under dette var en gang og korshvælving, og ud fra det var der 1633 bygget en hampebankemølle, hvor forhen garveriet lå. Parallel med bygningerne ud til Løvstræde lå i vest og øst fra pigernes børnehus en bygning, 90 alen lang, hvori der var køkken, drengenes borgestue og fogdens bolig¹⁾. Denne sidste synes

¹⁾ I et brev af 16 Juli 1635 (Chr. 4. Breve 1632—35. 399) befaler kongen, at „forvalteren“ skal flytte strax ind i fogdens bolig, og 7. Novbr. s. å. (Sæl. Reg. 19. 368) fik fogden anvist våning husfrit og 20 daler specie årlig til ildebrændsel.

at have været en særskilt bygning. Grundens længde mod syd fra vest til øst angives til 132 alen.

Tager man efter denne skildring af anstaltens bygninger og grund i betragtning, at ingen af bygningerne var højere end to stokværk, flere af dem havde kun ét, at de have huset 600 til 700 personer, foruden et antal funktionærer, og ved siden deraf en betydelig arbejdsvirksomhed, som i de fleste tilfælde krævede stor plads, således væverierne, der vare hovedsagen, bliver det klart, at pladsen må have været kneben. Dette viste sig også ved den plads, som kunde afses til natteophold, og har utvivlsomt spillet en rolle for de sanitære forhold, hvortil jeg senere skal komme tilbage.

Af den ovenstående skildring af bygningerne kan det ikke ses, hvorledes adskillelsen mellem Børnehuset og Tugthuset, som kongen fremhæver i frd. af 1622, er udført, eller om den overhovedet har fundet sted i realiteten¹⁾. Derimod er det klart, at en sontring mellem afdelingen for kvinder og den for mænd i hvert tilfælde er tilstræbt. Når der således i det følgende er tale om anstalten, må denne benævnelse forstås om begge institutioner under et. De detaillerede oplysninger, som skulle blive meddelte om forholdene i anstalten, foreligge ikke for hver afdeling for sig. Regnskaberne, og de ere hovedkilderne, hvoraf detaljer kunne øses, omfatte anstalten som et hele.

Det sagte gælder i første række befolkningen derinde. Hvad dennes karakteristikk angår, så er det løsgængere, særligt unge mandspersoner, løsagtige kvindfolk og tiggende og omløbende børn, der indsættes nu som i tiden til 1619. En ordre af 9 Januar 1621 pålægger således 48 lensmænd i kongeriget at opspore og tilbageskikke 50 navngivne personer, som „udi forgangen år, der tugthuset her udi vor købstad København blev formedelst denne store sygdom

¹⁾ Dog siger Wolf i *Encomion*, 371, at kvindespersonerne (det er dem i Tugthuset) vare fra de andre i deres værelser afsondret og havde kniplekvinden over sig. Smlg. Arent Berntsen. *Dann.* og *Norges frugtb. Herlighed*. I. 17.

opgiveren“, vare udgæede derfra, men ikke senere havde indfundet sig igen, da det blev befaleet¹⁾). Efter forordningen af 1622 kunde det vel se ud, som om Børnehuset var en art vaisenhus, idet den omtaler forældreløse børn og børn af fattige forældre, som ikke evnede at lade dem lære et håndværk, som dem, hvorfor det var oprettet. Men forudsætningen er dog bestandig, at børnene drev om og tiggede eller overhovedet vare vanartede. Lensmændene i Norge fik 27 Juli 1621 ordre til at sende børn, som havde lyst til ørkesløshed og hverken vilde gå i skole eller lære noget håndværk, samt kvinder, som havde født i dølgsmål, til Tugthuset. I Maj 1621 var der alt ankommet 41 personer fra Opslo, og i Oktbr. 1622 ankom også 45 personer sammesteds fra til Børnehuset. Et brev²⁾ af 10 Septbr. 1621 pålagde 13 lensmænd i Sjælland inden mikkelsdag fra deres len at fremsende til København ialt 50 sunde og raske pigebørn „ungeferlig 10 til 14 år gammel“ af dem, som ellers gik at tigge eller hvis forældre ikke vare istand til at underholde dem eller lade dem lære noget, hvoraf de i fremtiden kunde leve. Københavns magistrat fik 5 Oktbr. 1621 befaling til at indsende 10 drenge og 10 piger, som de skulde optage på gaden blandt dem, som løb og tiggede³⁾. Frd. 10 Decbr. 1621 (Chr. 4 Reces 2—5—5 og 2—3) pålagde overformynderne at sætte alle de børn, som opholdt sig ørkesløse hos deres forældre, til et håndværk. De læredrenge, „som nogle gange sin lære forløber og ikke efter advarsel forbedres“, skulde de straffe, de ulydigste med at sende dem i kongens tugthus eller til at arbejde i jern. Mogens Kaas fik 10 Marts 1626 befaling til at lade de fattige børn, som tilskikkedes ham fra Roskilde, i Tugthuset annamme⁴⁾). Det tillodes 5 Jan. 1629 at bringe 12 børn fra hospitalet i Helsingør til Tugthuset⁵⁾. I et brev til rentemestrene af

¹⁾ Sæl. Tegn. XXI. 546. Kbh. Dipl. V. 39.

²⁾ Sæl. Tegn. XXI. 591.

³⁾ Sæl. Tegn. XXI. 598. Kbh. Dipl. V. 44.

⁴⁾ Sæl. Tegn. XXIII 162. Kbh. Dipl. V. 94.

⁵⁾ Sæl. Tegn. XXIV. 217.

11 Febr. 1634 spørger kongen, hvormange drenge og piger der mangle i Børnehuset¹⁾, og 5 April s. å. udskriver han 50 drenge²⁾. Lensmanden i Års får 22 Oktbr. 1636 tilladelse til at indsende på en gang „til vort Tugthus“ såmange arbejdsføre, tjenesteløse og ikke skolesøgende drenge i Års, som forældrene ikke vilde holde af gaden, og siden årlig 4 til 5³⁾. I Marts 1638 udskreves 152 drenge fra 10 jydsk købstæder⁴⁾, og såfremt de ikke godvilligen vilde til Børnehuset, skulde de alligevel fremsende dem. I Marts 1639 udskreves ligeledes 107 drenge og 30 piger fra Sjælland, Lolland og Falster⁵⁾ af dem, som gik at tigge eller af fattige folks børn. Dermed synes masseudskrivningerne af børn til Børnehuset at ophøre. Kongen forlangte vel i et brev af 2 Septbr. 1640 at få oplysning om „defekten“ på drenge i Børnehuset (der fandtes den gang 611 personer, hvoraf 50 i sygehuset på den gamle mønt og 34 andre syge), men tallet blev dog ikke forøget senere. Endnu må her tilføjes, at regnskabet for 1642—43 og de følgende ikke nævner „piger“ i Børnehuset, men kun drenge og kvindfolk.

At drengene og pigerne udgjorde den langt overvejende del af anstaltens befolkning er givet; men det er ligeså sikkert, at der også fandtes mandfolk og kvindfolk, som selvfølgelig udgjorde den egenlige tugthusbefolkning. Regnskabet for 1622—23 siger udtrykkelig, at der bespises „drenge og mandfolk, piger og kvindfolk“. Hvad disse angår, udtalte en kgl. befaling af 4 Juli 1622, at hvem af hans sø- og bådfolks kvindfolk, gamle eller unge, ingen undtagen, der herefter lod sig befinde med skældsord eller anden utilbørlighed enten imod Holmens eller andre folk, skulde tiltales for retten på Holmen og efter deres forseelse dømmes enten i Tugthuset eller straffes på anden måde.

---

1) Chr. 4 Br. 1632—35. 233.

2) Sæl. Tegn XXV. 275. Kbh. Dipl. V. 149.

3) Jydsk Tegn IX. 346.

4) Jydsk Tegn IX. 499.

5) Sæl. Tegn. XXVI. 417. Kbh. Dipl. V. 213.

Den foran (s. 101) anførte ordre af 27 Juli 1621 til lensmændene i Norge nævnte blandt dem, som skulde fremskikkes, kvinder, der havde født i dølgsmål. En kvinde fra København var 1623 indsat for løstgæthed¹⁾. I 1635 sendtes et letfærdigt kvindfolk fra Tugthuset til Tyskland²⁾. Den tidligere nævnte frd. 31 Marts 1635 bestemte, at den ægtekvinde, som forpligtede sig nogen anden at ægte, skulde sættes en tid lang i Tugthuset. For ublu opførsel i en kirke befalede kongen, at kvindfolkene skulde sættes i Tugthuset³⁾. I regnskaberne nævnes altid kvindfolkene (i 1622—23 også kvinder med „slem besmittelig sygdom“), og i nogle af dem særskilt ved siden af pigerne. Af dem får man da også antallet oplyst, det vil sige på et eller andet bestemt tidspunkt i året, når beklædning er uddelt. Stort har tugthuskvindernes antal aldrig været, næppe nogensinde over 50; men, i modsætning til hvad før er bemærket om pigerne (s. 102), findes de i anstalten til det sidste.

Mandfolk er, som anført, nævnt i 1622—23 ved bespisningen af anstaltens befolkning, men der har vistnok hovedsagelig kun været tale om yngre. Derpå tyder befalingen af 27 Juli 1621 til lensmændene i Norge, at de skulde sende ældre løsgængere til Bremerholm, men ungdommen i Tugthuset. Dette må der også være tænkt på, når det i frd. 27 Marts 1629 hedder: „men de tiggere og dagdrivere, der ikke findes at være ret almisselemmer, kunne vorde for øvrigheden angivne og siden straffes og ferner henholdet ved tvang til arbejde, såsom det bedst kan ske“, skønt arbejde i jern ikke derved er udelukket (jfr. frd. 16 Novbr. 1619). At det imidlertid ikke alene var løsgængere og tiggere, som anbragtes i Tugthuset, ses af det følgende. I August 1628 omtales sengetøj til nogle officerer og tyske fangers senge; disses antal var imidlertid kun 4. I et brev af 11 Juli 1640 til Korfits Ulfeldt omtaler kongen

¹⁾ Sæl. Tegn. XXII. 300. Kbh. Dipl. V. 60.

²⁾ Sæl. Tegn. XXV. 395. Kbh. Dipl. V. 165.

³⁾ Dyrlund. Tater. 43. Note 60.

en fyrbøder, hvem han har givet 30 daler, for at han skal drage ud af landet og blive soldat. Han har erfaret, at han endnu opholder sig i København, og skriver da, hvis så er, skal Ulfeldt lade ham indsætte i Børnehuset og sørge for, at han „der in introitu bliver solenniter accepterit, som slig en soldat vel anstår“¹⁾. Ligeledes befales i brev af 17 Maj 1641, at en studiosus, „som er forrykt i hovedet“, skal sættes i Børnehuset „at lære et af de håndværk, som der bruges“²⁾.

Noget tal på mandfolkene nævnes i almindelighed ikke, dog omtales 8 store drenge i 1622—23 hos håndværkerne og i 1634—35 fire mandspersoner hos kokken, ligesom endnu i 1645—46 nævnes 20 af de store drenge, som have båret lig ud af Børnehuset. Derimod opføres i fortegnelsen over arbejderne i anstalten 1621 „9 fanger af Holmen kommen“. I 1622—23 nævnes 13 fanger, af hvilke 8 feje og gøre rent i gården, bære brændsel op o. s. v. Senere anføres, at de også hjælpe kældersvenden med at skære brød, tappe øl og bære maden op. I 1629—30 nævnes en tilgang af 8 fanger og endnu i 1632—33 anføres 14 fanger. I de følgende år synes anvendelsen af fanger fra Holmen i anstalten at være ophørt. I deres sted ere de arbejdskarle utvivlsomt for en del trådte, som senere omtales i regnskaberne.

Med det anførte er de forskellige kategorier af anstaltens befolkning betegnet. Nogen bestemt minimalalder for børnene synes ikke fastsat. Brevet af 10 Septbr. 1621 nævner 10 til 14 år gamle børn³⁾. Der fandtes imidlertid til tider også yngre børn i Børnehuset. Således omtales i 1621—22: 9 små urenlige drenge, 1622—23: 2 små drenge hosuldspinderen, og „de tre små drenge, som komme udi Vartov“ i 1623—24.

Hvad en mere detailleret skildring af anstaltens liv og betydning, ved siden af det om instruxerne, bygningsforholdene og befolkningen meddelte, angår, vil en sådan være umulig på grund af de meget mangelfulde oplysninger, som

¹⁾ Chr. 4 Br. 1636—40. 367.

²⁾ Samme 1640—44. 87.

³⁾ Befalingen af 22 Marts 1638 nævner drenge 14—16 år og piger 12—14 år gamle (se side 43 og 44).

foreligge derom. Der er imidlertid nogle ikke uvæsentlige momenter til en bedømmelse, som træde så klart frem af de oplysninger, der findes, at de i visse henseender kunne give et nogenlunde sikkert billede af anstalten. De af disse, som kunne have størst interesse, ere opførte i nedenstående tabellariske oversigt. Til dennes tal skulle de følgende bemærkninger knytte sig.

Regnskabs- året.	Dagligt middeltal af deterede.	Syge.			Afgang.		
		Dagligt middeltal.	I forhold til middeltallet af deterede.	Højeste procent.	Dode.	Udfor- lovede.	
						Dreng.	Piger.
1621--22	377 _{,8}	29 _{,6}	7 _{,8}	12 _{,2}	11	-	-
--22--23	504 _{,1}	30 _{,1}	7 _{,2}	11 _{,1}	21	-	28
--23--24	615 _{,1}	22 _{,3}	3 _{,6}	7 _{,4}	28	-	-
--24--25	723 _{,3}	58 _{,1}	8 _{,0}	20 _{,7}	19	-	-
--25--26	601 _{,7}	50 _{,9}	8 _{,5}	14 _{,1}	c. 200 ²⁾	-	-
--26--27	605 _{,5}	10 _{,3}	1 _{,7}	5 _{,8}	25	27	28
--27--28	548 _{,9}	26 _{,0}	4 _{,1}	8 _{,0}	-	-	-
--28--29	458 _{,3}	35 _{,8}	7 _{,8}	16 _{,5}	-	-	-
--29--30	421 _{,7}	39 _{,4}	9 _{,3}	15 _{,9}	128 ²⁾	15	1
--30--31	498 _{,4}	48 _{,6}	9 _{,8}	30 _{,5}	-	-	8
--31--32	515 _{,7}	54 _{,2}	9 _{,9}	12 _{,8}	-	16	10
--32--33	518 _{,8}	40 _{,1}	7 _{,7}	12 _{,2}	-	23	6
--33--34	512 _{,5}	41 _{,8}	8 _{,2}	13 _{,9}	-	41	10
--34--35	542 _{,8}	51 _{,6}	9 _{,5}	13 _{,8}	-	6	10
--35--36	593 _{,9}	67 _{,9}	11 _{,4}	15 _{,0}	-	8	-
--36--37	631 _{,6}	107 _{,7}	17 _{,1}	20 _{,2}	163	15	-
--37--38	551 _{,5}	91 _{,3}	16 _{,5}	26 _{,8}	324 ²⁾	15	10
--38--39	545 _{,8}	64 _{,6}	11 _{,9}	21 _{,6}	49	20	11
--39--40	611 _{,8}	82 _{,1}	13 _{,5}	26 _{,5}	109	15	7
--40--41	588 _{,5}	65 _{,2¹⁾}	-	-	36	17	-
--41--42	538 _{,6}	46 _{,2}	-	-	24	30	16 ³⁾
--42--43	525 _{,4}	42 _{,5}	-	-	7	35	-
--43--44	500 _{,8}	10 _{,6}	-	-	14	46	-
--44--45	398 _{,7}	-	-	-	23	25	-
--45--46	315 _{,8}	-	-	-	7	9	-
--46--47	324 _{,7}	-	-	-	-	12	-
--47--48	264 _{,5}	-	-	-	-	26	-
--48--49	51 _{,7}	-	-	-	-	-	-
--1/5--1/11 49	36 _{,3}	-	-	-	-	-	-

¹⁾ Fra midt i Oktbr. 1640 ophøre regnskaberne at anføre de syge i Børnehuset; tallene fra 1640--44 angå således kun de syge i Badsmands Sygehuset; disse ophøre med 1643--44.
²⁾ Pestår. ³⁾ I de følgende år findes ingen piger i Børnehuset.

De i første rubrik anførte år ere dem, hvorfor mere oplysende regnskaber over Børnehuset findes. Indtil 1626 er tiden, hvert omfatter, snart længere, snart kortere; efter den tid gå de, når undtages det sidste, som omfatter tiden fra 1 Maj 1648 til 1 Novbr. 1649, fra 1 Maj til følgende års 30 April. De angå 28 år eller sågodtsom hele den tid, Børnehuset existerede. Formen er i det væsentlige den samme; men nogle, om end mindre forandringer fremkomme dog med en ny tiltrædende skriver Derved opstår der huller i oplysningerne. De i den anden rubrik opførte middeltal af befolkningen, som også de i de følgende rubriker opførte tal for syge, ere tagne af ugelisterne over det bespiste antal personer.

Det førte regnskab begynder 17 Febr. 1621 med 259 personer, 149 drenge og 110 piger og kvinder, og ender 31 Marts 1622 med 449 personer, 273 drenge og 177 piger og kvinder. Når undtages, at 41 i Maj ere ankomne på én gang fra Opslo, er tilgangen foregået ganske jevnt. I intet af de følgende regnskaber anføres tallet på drenge og piger hver for sig. Det følgende års regnskab er det eneste, som angiver den ugenlige tilgang og afgang, nemlig 123 og 28 for hele året. Også i dette år er stigningen jevn med undtagelsen af 49 på én gang indkomne fra Opslo. I det hele taget synes tilgangen igennem alle år at have været temmelig jevn. Og kun som følge af de foran omtalte udskrivninger indkommer undtagelsesvis større antal personer på én gang. En formening om, at tilgangen væsentligt skulde være fremkommen ved udskrivningerne¹⁾, synes såmeget mindre sikker, som resultaterne af disse ikke ses efter tilgangen at dømme at have svaret til de befalede antal. Kun i de to år 1637—39, hvor 487 personer uddøde af Børnehuset, anføres ialt 207 personer indkomne i afdelinger på 50 og derunder. Disse to år danne således indtil en vis grad en undtagelse fra det foran sagte om en i almindelig-

---

¹⁾ Dyrlund. Tatere. 44.

hed jevn tilgang. Af det for hvert år opførte middeltal af befolkningen ses det, at denne er stigende fra 1621—22 til 1624—25, da tallet bliver 723,3 eller det højeste, som nogen-sinde nås; i sidstnævnte år forekommer også det højeste daglige tal, nemlig 745. I 1625—26 går tallet ned fra 714 til 490 på grund af dødsfald under pesten. I de følgende år falder middeltallet lidt efter lidt ned under 500 (i 1629—30 er det laveste daglige tal 371), men fra 1631—32 til 1643—44, altså i en længere periode, holder det sig atter over dette tal. I 1636—38 går det daglige tal endnu engang af og til op over 700, men fra den tid aldrig, og fra 1639—40 kommer det aldrig op over 600. I Novbr. 1644 går det daglige tal ned under 400 og falder fremdeles jævnt nedad, med enkelte ganske svage stigninger, til mellem 2 og 300 i 1647—48. I Novbr. 1648 bliver det under 100 og i Oktbr. 1649 kun 13. Når jeg i taloversigten har delt 1648—49, hvad befolkningens middeltal angår, i to dele, ligger det dels i det lange regnskabsår fra 1 Maj 1648 til 1 Novbr. 1649 dels i, at de to tal vise, hvorledes den inden Christian d. fjerdes død utvivlsomt dødsdømte anstalt efter denne hurtigt gik sin afslutning imøde.

Forholdet mellem den mandlige og kvindelige del af befolkningen lader sig ikke angive. Det er allerede anført, at der 31 Marts 1622 fandtes 273 drenge og 176 piger og kvinder. For de følgende år findes ingen lignende detailleret angivelse. Det synes dog efter oplysninger hist og her i regnskaberne, at tallet på piger og kvinder næppe senere har været over 175 og fra 1637 kun omtrent 100. Et særskilt tal på tugthuskvinderne forekommer af og til. Derefter har det næppe nogensinde været 50, men hyppigst mellem 25 og 35, indtil det i 1648—49 svinder ind til 9, overensstemmende med kongens befaling af 19 Septbr. 1647, at der kun skulde beholdes indtil 10 af tugthuskvinderne til husets gerning¹⁾. Fra 1632 findes der ikke længere piger

---

¹⁾ Sæl. Teg. XXIX. 255. Kbh. Dipl. V. 315.

i Børnehuset. De nævnes hverken ved udforlovingen eller ved beklædningen.

Tilgangen til anstalten er omtalt foran. Afgangen er foregået på to måder. De indsatte have forladt anstalten levende eller som lig. Den første foreligger der oplysninger om, idet der nævnes, hvormange der er udforlovede efter at have været deres tid ud, det vil efter frd. 1622 sige 7 år*). Disse udforlovede benævnes ofte syvårs drenge eller piger. De på disse i oversigten anførte tal ere vistnok lave; men lægger man antallet af døde til dem, løber den samlede afgang dog op til over 1700. At dette tal yderligere vilde voxe, hvis antallet af døde var angivet for alle årene, særligt fra 1630—36, er sikkert. Derved vilde man utvivlsomt også komme den samlede tilgang til anstalten temmelig nær; thi den har næppe været over 2000. Alt fra 1643 er tilgangen forsvindende. At mange skulde have giftet sig sammen overensstemmende med tilladelsen i frd. 1622, er ikke sandsynligt. I regnskaberne har jeg kun fundet 2 drenge omtalte, som have taget „af husens piger til ægte“ og fået udstyr. Et endnu kan tænkes, at adskillige ere tagne til soldater. Dog omtales dette tilfælde kun én gang i regnskaberne, medens der i 1629—30 er betalt en lieutenant 4 rdl. for at lære drenge at slå på tromme. Derimod at udbæres som uddød af Børnehuset for at begraves på den ny kirkegård ved Nørreport, den skæbne har en stor mængde fristet. Summen af de anførte tal på døde udgør 1188. Intet under derfor, at præsten hvert år fik et par støvler for at gå ud på den nævnte kirkegård og begrave lig. Iøvrigt var han ikke den eneste, som forsynedes med skotøj i den anledning. Drengene, som sang ligene ud, og de, som bar dem ud, fik ligeledes hver et par sko extra om året til den brug.

Taloversigten over de døde mangler oplysninger for flere år, fordi de ikke findes. Regnskaberne nævne nemlig, enten at graveren er betalt for et vist antal grave til et

---

*) Om tugthusbefolkningen foreligger ingen oplysning i så henseende

vist antallig, en til hvert, eller at der er leveret lagener til at svøbe et vist antal lig i, et lagen til hvert, eller også oplyses slet intet. I 1625—26 har jeg opført de døde til c. 200. I regnskabet siges nemlig, at der fra 15 Aug. og til 17 Dcbr. 1625 er udbåret 169 lig af Børnehuset, og fra 26 Novbr. 1625 til 28 April 1626 er der betalt for 36 graves gravning. En lille periode af de nævnte tidspunkter falder jo sammen. Men ved sygelighedens tiltagen er befolkningens tal 714 og ved dens begyndende aftagen 514, det er altså en forskel af 200 personer. Er dødstallet nogenlunde rigtigt, bliver dødsprocenten af middeltallet af befolkningen 28 til 30. Forøvrigt retfærdiggøres de store tal af døde i 1625—26, 1629—30 og 1637—38 ved de i de år i København rasende pestsygdomme¹). Derimod gælder dette ikke for den store dødelighed i 1636—37 og 1639—40, om hvis årsag ingen særlig oplysning foreligger. Desværre findes tallene af døde fra 1630 til 1636 ikke. Dødeligheden må imidlertid have været ikke ubetydelig efter udtrykkene i kongens breve om den sag. I brev af 28 Febr. 1634 siger han således: „Den doctor derinde må intet være ret flittig udi sin bestilling, mens man fornemmer, at der er en temmelig hob død derinde“²). Ligeledes forlanger han 30 Novbr. 1634 oplysning om den doctor derinde gør sin pligt³). Om samme hedder det 15 Dcbr. 1636: „Den doctor i Børnehuset currerer børnene, at de efter hinanden komme henad kirkegården, uanset, at end om stunder ingen pest grasserer“. Der skal ses om en anden⁴). Lægen var Henrik Paaske, som afskedigedes og døde 1636⁵). Man kan vistnok regne, at omtrent de tre fjerdedele af befolkningen er død derinde. Hvor forfærdeligt et resultat det er, formindskes dog forbavnelsen derover, når man erindrer, at en næsten ligeså stor dødelighed jevnligt optrådte for ikke 50 år siden i kirurgiske afdelinger

¹) Mansa. Folkesygdomme. 289, 297, 316.

²) Chr. 4. Br. 1632—35. 241. ³) Samme 309

⁴) Chr. 4. Br. 1636—40. 95.

⁵) Ingerslev. Danmarks Læger. 322 (se dog om Ambrosius Rhodius K. D. III. 164).

af Europas første hospitaler og i fødselsstiftelser netop på grund af urenlighed og sammenhobning af patienter.

Ligesom dødeligheden ikke så sjældent har ryddet stærkt op i anstaltens befolkning, således har dennes bestandig slette sundhedstilstand været en af de værste fjender for virksomheden derinde og dens resultater. Oversigtens tal for det daglige middeltal af syge og forholdet mellem dette og befolkningens middeltal godtgøre med tilstrækkelig klarhed, hvorledes tilstanden har været. Var den dårlig i den første periode til 1619, er den bleven værre i den sidste. Hvad jeg foran for den førstes vedkommende gjorde opmærksom på med hensyn til de elementer til en større sygelighed, som befolkningen bragte med sig, gælder i forøget grad om denne periode, hvor befolkningen optrådte i 5 til 7 gange større antal. I regnskabet tales der således jævnlige om drengenes „onde ben“, i 1622—23 nævnes kvinder med „slem besmittelig sygdom“, i 1621 betales Sidse Jacobs af Skovshoved for 10 børns hoveder, hun har lægt, og i 1622 for 21 lignende, ja i 1626 er der betalt for „100 skurvede hoveder at læge“, og denne sygdom omtales hvert år lige til det sidste. Endelig siger Sperling i 1641, at kun den ordinære skabethed fandtes. Alt dette tyder åbenbart på, hvad der også er naturligt, når man tager tiden og befolkningen med i betragtning, at denne sidste har medbragt meget sygdomsstof ved indsættelsen.

Ved siden af disse mindre heldige forhold har ganske vist anstaltens rummelighed, særligt for natten, været for indskrænket efter den ofte betydelige befolkning. Jeg har alt gjort opmærksom derpå i den første periode, og jeg har ligeledes fremhævet det ved omtalen af anstaltens bygninger. Endnu stærkere fremtræder det, når man hører, hvor sammenpakkede særligt drengene lå om natten. Efter inventaret for Marts 1622 var der 54 senge til piger og kvindfolk, eller omtrent 1 seng til 3. Til drengene fandtes 42 senge i 4 rækker i disses sengekammer og desuden 11 i deres sengekammer foruden nogle på arbejdsstuerne, derved vil der

blive 1 seng til omtrent 5 drenge (se instruxen, p. 29). I 1625 anføres 94 senge til drengene, dette giver samme plads som før nævnt til disse, og 73 i kvindernes gård, som giver 2 til 3 i 1 seng. Kvinder og piger havde således bedre plads og vel også bedre leje end drengene, ligesom i den første periode. I 1634, 28 Febr., skriver kongen, at der skal forskaffes flere senge udi Tugthuset, efterdi der findes mangel derpå¹⁾. Ikke destomindre kunne forholdene ikke have forbedret sig, siden Sperling i 1638 ved sin tiltrædelse som læge siger: Der var mange drenge og altid mange syge, stor urenlighed og stank i deres sengekamre, hvilket alene kunde forårsage sygdom nok, og efterdi 3, 4 à 5 drenge vare sammen, smittede en syg strax den anden, så at jeg altid havde stor besvær med drengene²⁾. Foruden at denne angivelse af drengenes plads om natten falder sammen med det ovenanførte, så bekræfter udtalelsen tillige, at forholdene i så henseende var gunstigere for pigerne og kvinderne, hvad der også er bemærket ovenfor.

Alle kongens bestræbelser og foranstaltninger for at indskrænke sygeligheden blev uden virkning. Allerede instruxen (p. 29) befalede røgning med enebærris, og flere befalinger herom blev senere givne. Ligeledes gaves i 1624 lensmændene i Norge befaling til at købe såmange multebær som muligt og sende dem til Tugthuset for at anvendes til de syge børn³⁾. I 1625—26 sendtes børn fra Børnehuset til Roskilde Hospital⁴⁾. Rentemesteren Jørgen Vind instruedes 9 Jan. 1636 om, at såfremt nogen smitsom syge skulde komme ind i de mesteres huse, „som på Børnehuset bestilt er“, så skal han blive hjemme, indtil sygdommen ophører, „om endskønt drengene derinde et tidlang skulle gå ledige“⁵⁾. Selv en så væsentlig foranstaltning som, at man 6 Dcbr. 1634 flyttede 30 senge til 50

¹⁾ Chr. 4. Br. 1632—35. 241.

²⁾ Sperlings Selvbiografi. 80.

³⁾ Nielsen. Kbh. 1536—1660 3 371.

⁴⁾ Sæl. Tegn. XXIII. 186 Kbh. Dipl. V. 95.

⁵⁾ Chr. 4 Br. 1636—40. 3.

syge drenge til Bådmandssygehuset på den gamle mønt¹⁾, bragte ingen forandring. Sygeligheden voxede endogså efter den tid. Under sådanne forhold kan man ikke undres over, at kongen lod sin misstemning gå ud over lægerne. Jeg har ovenfor (s. 109) anført nogle af hans udtalelser om lægen Henrik Paaske, som afskedigedes 1636. Men det gik ikke Sperling bedre. Om ham skriver kongen efter hans afskedigelse (i 1644) i 1645 til Otto Kragh, at han „lidet eller intet til børnenes bedste efter deres egen og andres klage og beretning haver gjort og udrettet“. At de syge drenge i Bådmandssygehuset fik særskilt sygekost: fersk kød, smør, byggryn, sigtebrød, skillingsøl og fint salt, var ikke en foranstaltning af Sperling, da den indtrådte før hans ansættelse. Derimod har han sikkert været årsag i, at sengene bleve bedre forsynede med dyner, hvilket sker i 1638—39. Men om han har haft indflydelse på forandringen i kosten, er mere tvivlsomt. I et brev af 15 Marts 1639 siger kongen, at børnene få mad nok, men for lidt øl, kun 1 pot daglig, der skal tænkes på en forandring²⁾. Dette fremkommer imidlertid lige efter et besøg i Børnehuset. Til Jørgen Vind skriver kongen 17 Oktbr. 1640, at „udspisningen i Børnehuset skal corrigeres, så at børnene bekomme mere fersk mad, end som hidtil sket er“, og dette iværksættes strax. Men på den tid var Sperling vistnok udenlands. Dennes egen udtalelse 1641 efter hjemkomsten fra udenlandsrejsen, at Børnehuset var i temmelig god stand, kun den ordinære skabethed fandtes, er lidt mærkelig, når det ses, at det daglige middeltal af syge i 1640—41 var 65,2 og i 1641—42: 46,2, og heri findes de syge i Børnehuset ikke medregnede (s. 113). Sperling var lønnet med 200 rigsdaler årlig og fik senere ved et arrangement af kongen 1000 speciedalere årlig for selv at levere medicinen³⁾. Denne havde nemlig hidtil kostet 2000 à 2500 daler årlig i gennemsnit, hvilket kongen fandt at være for dyrt.

¹⁾ Sæl. Tegn. XXV. 352—53. Kbh. Dipl. V. 157 (om pesthuset).

²⁾ Chr. 4 Br. 1636—40. 220. ³⁾ Kbh. Dipl III. 185

Oversigtens tal for de syge angive klart nok sundhedstilstanden i anstalten; jeg skal derfor kun føje et par bemærkninger til om deres forståelse på et par steder. De skurvede tror jeg ikke ere indbefattede i de opgivne tal på syge. Særligt tror jeg ikke, at det var disse, som flyttedes til Bådsmændssygehuset i 1634, som før nævnt, da de skurvede bestandigt omtales som behandlede i anstalten selv. Således siges i Marts 1641 „de skurvede børn i Børnehuset“. Ved overlæggelsen i 1634 omtales de overflyttede som syge af en smitsom sygdom, hvilken nævnes ikke, ligesom overhovedet ingen særlig sygdom nævnes, når undtages skurv og et par gange tarmløb. Bådsmændssygehuset benyttedes 1634 til 1644. Men da alle indsatte i Børnehuset fra 1640 i Oktbr. som nævnt fik fersk kød for salt kød og flæsk, opførtes ikke længere de syge i selve Børnehuset, som tidligere kun anførtes, fordi de alene fik fersk for salt kød, og således findes fra den tid kun tallet på de syge i Bådsmændssygehuset, fordi de fik særlig sygekost. Det er tallene for disse alene, som findes i oversigten over middeltallet af syge fra 1640—44, og disse tal ere således ikke korrekte som vidnesbyrd om den hele sygelighed. Af den grund er procenten heller ikke beregnet. Fra Marts 1644 ophørte benyttelsen af Bådsmændssygehuset, og siden opføres intet tal på syge. Ikke destomindre omtales dog i 1644—45 og 1645—46 de syge drenge.

Som et moment til bedømmelse af bespisningens indflydelse på sundhedstilstanden hidsættes spisesedlen*), som

*) **Børne- og Tugthusets Spiseordning af 1621.**

Søndag	til middag:	flæsk, kål;	til aften:	kød, grød.
Mandag	- -	islandsk fisk, kål;	- -	sild, grød.
Tirsdag	- -	kød, kål;	- -	smør og ost, grød.
Onsdag	- -	bergefisk, kål;	- -	do. do.
Torsdag	- -	som Tirsdag;	- -	som Mandag.
Fredag	- -	sild, kål;	- -	som Tirsdag.
Lørdag	- -	som Mandag;	- -	do.

„Og desforuden til maden, når bergefisk, islandsk fisk eller salt fisk eller salt kød eller flæsk spises, da skal børnene gives 3 gange om ugen sennop og 2 gange eddike“.

var føjet til forordningen af 1621. Om den end synes noget ensformig og muligt mindre rigelig, så stemmede den vistnok på den anden side med tidens fordringer og vaner, særligt i retning af saltmad. Den anførtes uforandret i instruxen¹⁾ til Erik Bager 1639. En væsenlig forandring i den fandt sted, som anført, i 1640, da der gaves fersk kød for salt kød og flæsk. Indflydelsen heraf kan imidlertid ikke ses, fordi befolkningens tal i det hele bliver mindre fra den tid og tallet på alle syge ikke længere opføres. Kongen befalede vel 10 April 1623, at folkene i Tugthuset skulde udspises, eftersom de havde arbejde, de med strengere arbejde med rigeligere kost, dog uden at de fastsatte kvanta for den samlede bespisning forøgedes²⁾. Da ingen almindelig forøgelse i portionernes størrelse derved indførtes, må bespisningen formentlig også fra lægens side have været anset for rigelig.

Beklædningen har været den samme som før 1619. Her skal kun tilføjes, hvad der leveredes dem, som udfordedes efter de 7 års ophold. En dreng fik en klædning, en kappe, et par hoser, alt af klæde, et par sko, 6 alen hørlærred og 6 alen blårlærred til skjorter. En piges understyr bestod af en trøje, et skørt, en kåbe, et par hoser, alt af klæde, et snørliv af bommesi, et forklæde, et par sko og 5 alen blårlærred til en særk.

Om de disciplinære forhold i anstalten og om virkningen af den intellektuelle og moralske behandling, som børnene

---

Til frokost alle ugedagene øl og brød, varmt eller koldt, eftersom årsens tid, børnenes størrelse og deres nødtorft udkræver.

Kan derfor gives 4 personer denne efterskrevne fetallie om ugen: Flæsk 1 skålpund, nødekød $\frac{1}{6}$ af en fjerding, smør 3 skålpund, ost 3 skålpund, sild $\frac{1}{4}$ af 1 otting, berges fisk og islandsk fisk 3 skålpund, gryn 1 otting, brød 1 fjerding, øl $\frac{1}{2}$ tønne, eddike $\frac{1}{2}$ pægl af 1 pot og $\frac{1}{4}$ pægl, sennop $\frac{1}{17}$ pot af $\frac{1}{2}$ ottingkar“.

¹⁾ Sæl. Reg. 20. 125. flg. Kbh. Dipl. III. 197. Smlg. Arent Berntsen. Danmark II. 574.

²⁾ Sæl. Tegn. XXII. 222. Kbh. Dipl. V. 56.

efter instruxen såvel direkte som indirekte skulde være genstand for, findes desværre aldeles ingen oplysninger. Hvad der foreligger om anstaltens anden hovedside, arbejdsvirksomheden, er vel heller ikke meget. I hvert tilfælde er det ikke tilstrækkeligt til at give et klart billede deraf. Selv uagtet den store sygelighed hos befolkningen må det dog være givet, at en anstalt som denne, belagt med et årligt middeltal af 5 til 700 hovedsagelig yngre personer, har måttet kunne fremvise en meget betydelig arbejdsvirksomhed. At den tillige var mangeartet lå i hensigten med den; at ophjælpe håndværk og industri. Det er navnlig om forholdene i sidstnævnte henseende, at man får adskillige oplysninger af regnskaberne. Således nævnes i 1621 af fabrikerede varer noppet bommesi, olmerdug, sort tugthusklæde, rødt, gult*) og grønt klæde, ubleget kontrafej-lærred og sejldug; ligeledes senere anføres kirsej, atlask, silke, floret, islandsk vadmel. I 1622—23 omtales knapmageren, nålemageren, kattunspindere, guldspinderen. Der laves guldtrækkerarbejde til kongen, fint skotøj af korduan, sejldug til holmen. I 1627 nævnes guld- og sølvpossement og knipling, i 1629 hårdug. I 1622 var garveriet anlagt, dette afløstes i 1633 af hampeboden og fra den tid ansattes en hør- og hampehegler. Pigerne og kvinderne anvendtes ved spind, strikning, knipling og tapetvævning. Spindet kunde som oftest ikke alt besørgeres i anstalten. Derfor udsendtes af og til hør og blår til spind hos bønderne, således endnu i 1646 i Københavns len, da piger ikke længere fandtes i anstalten. Til samme øjemed benyttedes fra 1630 spindekvinderne „her udenfor porten“, ligesom anstalten jevnligt stod i forhold til de *fattiges forstandere* i samme anledning.

I 1632 opføres 11 mestere, i 1640 er tallet fordoblet, og endnu i 1648—49 nævnes 11 mestere, nemlig 1 silke og kaffavæver med 33 drenge, 1 sejldugsvæver med 35, 1 olmerdugsvæver med 32, 1 vandmager med 77, 1 klædebereder

---

*) Chr. 4 Br. 1640—44. 346 og 353.

med 8, 1 skrædder med 24, 1 hørhegler med 6, 1 drejer med 1 dreng og 3 sejlmestere. Af det samlede tal på drengene efter denne liste kan det ses, at den gælder senest Septbr. 1648. Efter den tid var nemlig befolkningens tal lavere. Iøvrigt viser fortegnelsen, at anstalten til det sidste bevarede de industrigrene, som hørte til dens første opgaver ved Tugthusets anlæg, og som det i årenes løb fortrinsvis lagdes an paa at udvikle, nemlig silke- og uldfabrikation. hvortil senere var kommet sejldug. Derimod vare flere mindre håndværkstil efter andens skudte ud, således possement-, nåle- og knapmageri, og lærredsvæveriet, som dog altid var drevet blandt de første arbejdsgrene, er også forsvundet; i 1648—49 leveres lærred til børnenes behov fra silkehuset. I samme år købes der for 126 daler sko til børnene. Skomageriet er således også ophævet.

Af underordnede funktionærer nævnes til det sidste kældersvenden, kokken, kusken, 3 vognsvende, portneren og vaskekvinden. Forstanderinden er aftrådt, da pigerne forlod anstalten i 1642. Den sidste foged er Peder Henriksen. Det er om ham, at kongen skrev 9. Septbr. 1635 i anledning af en klage fra forvalteren over ham, at han skal gøres bekendt med, at han let kan få sin afsked¹⁾. Han havde været foged i det mindste fra 1629—30, thi i regnskabet for det år anføres årslønnen udbetalt ham med 36 daler 12 sk., og han nævnes som sagt endnu i 1648—49. Trods kongens ovenfor anførte udtalelse om ham har han således været en af dem, der holdt længst ud i sin tjeneste i anstalten. Fogdens stilling har været en anden i anstalten efter genåbningen end før 1619, i hvert tilfælde efter 1633, da en forvalter, kommandant eller general, som kongen kalder ham²⁾, blev ansat. Efter frd. 1621 havde Christoffer Urne, rentemester, overtilsynet, og efter ham fulgte den ene rentemester efter den anden³⁾. Efter bestemmelserne i frd.

---

¹⁾ Chr. 4 Br. 1632—35. 4 . ²⁾ Samme. 191, 198, 208.

³⁾ Mogens Kaas. Sæl. Tegn XXIII. 135. Kbh. Dipl. V. 90.

af 1621 var dette overtilsyn, når det skulde opfyldes overensstemmende med disse, yderst byrdefuldt.

At dette er følt, viser kongens brev¹⁾ af 9 Juni 1633, hvori det hedder: „Efter at den ene rentemester på grund af opsynet med børnehuset forsømmer rentekammeret, da skal ud af rentemesteren tænkes på en person, som idelig og altid, aften og morgen må være tilstede i børnehuset. . . Til den person, som skal vare børnehuset, skal udses en bekvem våning, så at han kan være nær ved hånden. Når fogden bekommer et andet kvarter, da var samme plads vel belejlig til en forstander“. Det ses vel, at fogden først i Novbr. 1635 fik anvist en våning „husefrit“; men derimod ansattes i 1633 Hans Markdanner som forvalter. Kongen var misfornøjet med ham. I 1634 skriver han 30 Novbr.: Denne vinter må man slide tiden hen med M. Maarkodan²⁾. Hans eftermand blev Johan Blaucher eller Blycher, som efter regnskabet for 1635—36, hvor han kaldes „inspektør“, var ansat i August 1635³⁾. Han flyttede ind i fogdens bolig, som ovenfor omtalt, i henhold til et brev fra kongen af 16 Juli 1635. Heri hedder det: Både skriveren og hans kompan skal borge for dem selv, til man kan komme under vejr med dem. . . Forvalteren skal flytte strax ind i fogdens bolig, thi det er på høje tid at se både fogden og de andre på fingrene⁴⁾. Årsagen til disse stærke udtalelser må have været forskellige uredeligheder og efterladenhed i større omfang⁵⁾. Muligt sigte også følgende to breve uden tids-

---

¹⁾ Chr. 4. Br. 1632—35. 128. ²⁾ Samme. 309, smlg. 292 og 314.

³⁾ Se dog Sæl. Reg. 19. 358 og Kbh. Dipl. III. 154.

⁴⁾ Chr. 4. Br 1632—35. 399.

⁵⁾ Hertil hører utvivlsomt følgende to poster, som netop findes i regnskabet for 1635—36, da Blaucher bliver forvalter, og som ere uden forbindelse med det øvrige regnskab. Deri bemærkes, at 3 Oktbr. 1630 faldt et gammelt hus, midt på pladsen, sammen, og derved blev 1004 stk. fåre- og lammeskind, som havdeligget i længere tid på loftet deri, aldeles ubrugelige. Og ligeledes at 13 April 1633 fandtes i det gamle garveri, som dengang nedreves, og på hvis plads hampeboden byggedes, 600 fåre- og lammeskind, som vare fulde af orm og ubrugelige.

angivelse hertil¹⁾: „De udi Tugthuset skal tilholdes, at de er på arbejde, når 5 slår, efter ordinantsen, hvilket nu intet sker, som jeg selv haver set“ — og — „Fetalien forarges (forringes) udi Tugthuset dagligen, såsnart jeg vender ryggen“. I forbindelse med disse forhold stod utvivlsomt den foranstaltning, at fra 1637 måtte intet i anstalten fabrikeret sælges, men alt skulde afleveres til kongens klædekammer. Fra 1627 havde der fundet udsalg sted fra selve anstalten. Også Blaucher selv fik en tilsynsmand, idet kongen 27 Novbr. 1636 befalede²⁾, at fogden på Københavns slot skulde have en hovednøgle, „at han dermed om morgenen tidlig går ind i Børnehuset igennem mit kammer og erfarer, om mestrene ere enhver på deres vinkel (arbejdsstue)“. Blaucher efterfulgtes af Erik Bager, som 7 Juni 1639 beskikkedes til at være „over Børnehuset og Tugthuset“. Der gaves ham en med frd. 1621 næsten enslydende instrux, som alt foran er omtalt (s. 95). Efter hans afgang 28 Febr. 1645 beskikkedes ingen til hans eftermand.

Alle de om anstalten meddelte enkeltheder ere, som det alt er sagt, ikke tilstrækkelige til at give et samlet billede af livet og virksomheden derinde. På den anden side ere de dog såmange, at man ved dem kan danne sig en forestilling om denne institution.

Tugthuset var fra første oprindelse et tvangsarbejdshus, indrettet overensstemmende med tidens tendens til at sikre samfundet mod det påtrængende tiggeri, som særligt i Danmark var blevet mere iøjnefaldende efter reformationens indførelse. Nogen fremtrædende rolle spillede det næppe indtil 1619, da det midlertidigt lukkedes af sanitære hensyn. Tallet på dets befolkning var kun ringe og arbejdsvirksomheden som følge deraf stærkt begrænset. Desuden bestod det kun i en kort årrække. Efter 1620 fik det vel forøget betydning ved forbindelsen med Børnehuset, men også kun derved; dets karakter blev næppe i nogen særdeles grad

¹⁾ Nyerup. Karakteristik af Chr. 4 1816. LI. p. 6 og 7.

²⁾ Chr. 4. Br. 1636—40. 80.

en anden end forhen, skønt instruxen af 1622 gav det et præg af strafanstalt ved at fremhæve det i modsætning til Børnehuset.

Det er til dette; interessen fortrinsvis må knytte sig, ligesom det også var det, som dominerede den samlede institution, og det ikke blot ved at omfatte den langt overvejende del af befolkningen. Når man læser instruxen af 1621, får man strax indtrykket af, at det var Børnehuset, hovedvægten var lagt på. Og hvor er denne instrux ikke et fortrinligt organisatorisk arbejde, omsigtig til alle sider, streng i fordringerne til funktionærer og arbejdere, og alt dette med blikket rettet på en moralsk, intellektuel og manuel opdragelse af børnene og ungdommen. Tilhænet af 1622 supplerede den udmærket. Kort sagt det var en organisation, som kunde passe på en af vor tids første klasses korrektionelle- eller tvangsopdragelsesanstalter. Den savnede ikke på noget punkt omhu for barnets behandling og opdragelse eller de finere humane hensyn, således som vor tid kender dem.

Desværre passede institutionen ikke ind i tiden. Dens befolkning hørte næsten udelukkende til den laveste almue. Denne galdt kun såre lidt i de bedre stillede øjne. Ordet humanitet var næppe opfundet endnu, derimod brutalitet godt kendt. Det må i slig en tid have været svært at finde passende folk til funktionærer i denne anstalt. At det har været så, fremgår klart nok af flere af de foran citerede breve (s. 116—118). Overtilsynet, som fra først af var betroet en af rentemestrene, var byrdefuldt, for ikke at sige uoverkommeligt. Hvorledes deres senere stedfortrædere have været, kan man ikke se. At dømme efter indtrykket af lægen Sperlings foran citerede udtalelser (s. 112) var der selv hos dem, som måtte være de mest dannede af funktionæerne, kun ringe interesse for børnene. Bedragerier, som også kom til at gå ud over befolkningen, have uden tvivl fundet sted (s. 117 og 118). Og så havde anstalten den forfærdelige sygelighed og dødelighed at kæmpe med ved siden af ganske vist

knebnæ rumforhold i visse henseender (s. 52—53). Dette sidste i forbindelse med almuens almindelige mangel på sans for renlighed og de som følge deraf og af tidligere usle livsforhold medbragte sygdomme og sygelige tilbøjeligheder kunde kun forværre de sanitære forhold. Derfor måtte de under anstaltens beståen jevnligt optrædende pestsygdomme altid derinde finde en god jordbund.

Det var en sund tanke, som lå til grund for denne institution, at opdrage såmange tiggende og ørkesløse børn, som muligt, til dygtige og flittige håndværkere. At de kunde finde deres udkomme som sådanne, var givet. Adelen og de bedre stillede førte et overdådigt liv. Beklædningen alene fordrede betydeligt. Hvorledes var blot en trompeter ikke pragtfuld påklædt i den tid? Klæde af mange farver, silketøj, atlask, fløjl, fine lærreder og halvuldne sager, sølv- og guldknipling, possement i guld og sølv, korduanfodtøj, knapper, selv til de mindste enkeltheder i påklædningen fordredes kostbarhed og elegance. Alt dette skulde på den tid komme fra udlandet. Håndværket var i Danmark endnu kun lidet udbredt og dygtigheden ringe. Håndværkernes navne fra den tid vise ofte hen på indvandring fra udlandet. At der i så henseende er udrettet noget igennem Børnehuset, og vel endog efter forholdene meget, ligger allerede i den lange tid, det bestod. Fra 1631—48 udforlovedes 359 drenge. De udforlovedes kun efter at have arbejdet i 3 år som svende i anstalten, og skønnet om at passere for svend var efter instruxen vel kontrolleret. Det var således ikke et ganske ringe antal, som det må forudsættes, dygtigere håndværkere, som udgik i løbet af 17 år. At de have fået betydning for håndværket i Danmark, kan der næppe tvivles om. I et brev af 16 Febr. 1640 siger kongen, at der på klædekammeret kun skal modtages af det klæde, som gøres i Børnehuset; det, som ellers gøres i København, er dårligt og dyrt i forhold til i fremmede lande¹⁾. Der sparedes intet

---

¹⁾ Chr. 4. Br. 1636—40. 305.

for at uddanne børnenes dygtighed. Således fik rentemesteren Ove Høgh 15 Septbr. 1626 befaling til „af sejdugsdrenege udi Tugthuset tvende, de bedste og bekvemligste, at udtage og i Frankrig indskikke deres håndværk der fremdeles at lære¹⁾).

Det var Christian den fjerde, som havde skabt anstalten, og det blev også ham, som måtte holde den oppe. Føler man ikke meget til de mænds virksomhed, som havde deres gerning derinde, så hører man i det mindste bestandig om kongens opmærksomhed for, hvorledes det gik. Alle de mange befalinger og udtalelser, anstalten vedkommende, som foran ere gengivne, og deres tal kunde have været forøget ikke lidt, ere vidnesbyrd om hans kærlighed og interesse for den. Man føler, hvorledes den store sygelighed og dødelighed til tider har gjort ham mistrøstig og muligt forledt ham til ubillighed, særligt ligeoverfor lægerne. Han vidste godt, at den hele institution og dens virksomhed var dyr. Alt for 1612—15 var underskuddet for klædefabrikationen opgivet til 6048 daler, således som det side 80 er bemærket. Men hans formål med den var højere, end at bekostningerne på den kunde blive afgørende for dens beståen. Først senere, da det blev yderst besværligt for ham at skaffe penge til landets behov og han selv var bleven gammel, først da blev becosteligheden et moment til at indskrænke virksomheden. I rentekammerets overslag i 1642 over udgifterne i et år angives underskuddet for Børnehuset til 8055½ rdl. 15 sk.²⁾ Dets egne regnskaber give ingen oplysning herom. De slutte som oftest med et underskud, og de forarbejdede varer ere ikke værdsatte men kun anførte med deres vægt eller mål. Fra 1642 begynder imidlertid antallet på befolkningen at synke lavere og lavere ned. Kongens interesse for anstalten holder den dog fremdeles ilive, men med hans død, 28 Febr. 1648, er også den dødsdømt. Tallet på befolkningen går derefter hurtigt nedad. Efter anmodning af de fattiges forstandere i København tillod

¹⁾ Sæl. Tegn. XXIII. 233. Kbh. Dipl. V. 96. ²⁾ Bruun Danske Saml 1870—71. G. 345. Smlg. Budstiken 1823. Sp. 619.

Frederik d. tredje, 24 Juli 1649, fattigvæsenet at få udvist en plads i Børnehuset, hvori fremmede tiggere og andre, som stærke vare, kunde indsættes og tvinges med arbejde, indtil anderledes derom forordnes, „at de derved kunde have nogen frygt“. Dog vilde kongen ingen udgift have deraf. Hvis denne foranstaltning iværksattes, blev den kun afkort varighed. Thi 22 Marts 1650 skødedes (s. 98) Tugt- og Børnehusets grund og bygninger til en privat mand, og dermed var denne Danmarks første penitentiære anstalt, som for vore forhold i en periode af virksomheden var betydelig og for sin tid i visse retninger muligt enestående, nedlagt.

FR STUCKENBERG.
